

Anders Hagström

Om fascismen och nazismen

i Italien, Tyskland, England och Norden

Innehåll

Vad är fascism?	1
Förstås som socialt fenomen.....	1
Demagogi.....	2
Ledarkulten.....	2
Borgarklassen och fascismen.....	3
Fascismen vid makten	3
Måste stoppas	4
Det fascistiska Italien.....	5
Revoltstämningar.....	5
Revolten rann ut i sanden	5
Mussolini gör comeback.....	6
De styrande satsar på fascisterna.....	7
Fascistisk terror.....	7
Kommunistpartiets sekterism	8
Mussolini tar över.....	8
I skuggan av Hitler	9
Hitlers väg till makten	10
Adolf Hitler.....	10
Det heta året.....	11
Nazismens genombrott	12
Den splittrade arbetarrörelsen.....	13
Hitler konsoliderar sin diktatur.....	15
Kristallnatten – natten då synagogorna brann över hela Tyskland.....	16
Grynszpan.....	16
Kristallnatten	17
Förintelsen	19
Hur blev massförintelsen möjlig?.....	20
Även de styrande i Sverige bidrog	22
Motstånd	23
Nazismen och den tyska ungdomen: ”Ditt barn tillhör oss redan.”.....	24
Utrensning och likriktning.....	24
Nazistisk pedagogik.....	25
Den nazistiska skolan	26
Kinder und Küche.....	28
Hitlerjugend.....	28
Högre utbildning.....	29
Andra skolor	30
Riksarbetstjänsten.....	32
Andra världskriget.....	33
Sammanbrottet.....	35

Källor:	36
Så stoppades den engelska fascismen.....	37
Mosley visar tänderna.....	37
Slaget om Cable Street	38
Slutet för Mosleys rörelse.....	39
I skuggan av Hitler: Fascism i Norden på 30- och 40-talet	40
I. Fascism i Sverige	40
Under kriget.....	41
Efter kriget.....	42
II. Fascism i Finland	42
Nationella folkrörelsen	43
III. Fascism i Norge	43
”Allmänt avskydd”	44
IV. Fascism i Danmark.....	44

Vad är fascism?

Fascism är ett av de mest missbrukade orden i den politiska ordlistan, och tyvärr utgör vänstern inget undantag. Redan på 20-talet beklagade sig Clara Zetkin över att begreppet fascism användes lite hur som helst. Detta efter att olika ledare för dåtidens kommunistiska rörelse utmålade den ena än den andra rörelsen som fascistisk. Tyvärr är det fortfarande så att begreppet mer används som en besvärjelse än som uttryck för en seriös analys.

Rekordet i missbruk eller om man så vill, politisk idioti, hålls dock av Stalins och hans hejdukar. Under 20-talet hävdade Stalin att

”Fascismen är en kamporganisation för bourgeoisin, som baserar sig på socialdemokratins aktiva stöd. Socialdemokratien är objektivt sett fascismens moderata flygel ... Dessa organisationer utesluter inte ömsesidigt varandra, utan den ena kompletterar den andra. De är inte motsatser utan tvillingar. Fascismen är de båda organisationernas formlösa block...”

Konsekvenserna av detta svammel blev förödande. Med sekteristisk nit kom de stalinistkontrollerade kommunistpartierna att splittra arbetarrörelsen – socialdemokratien var ju gudbevars ”socialfascistisk” – inför den nazismens uppmarsch, och hjälpte på så sätt till att bana väg för Hitler – som tackade med att undertrycka hela den tyska arbetarrörelsen inklusive det tyska kommunistpartiet, det största av kommunistpartierna i västvärlden.

Man kunde tro att Stalins och hans underhuggare lärde sig något av katastrofen – men 1934, året efter att Hitler tagit makten och undertryckt den tyska arbetarrörelsen, förklarade det svenska kommunistpartiets ledare Sven Linderot att

”den socialdemokratiska regeringen och socialfascismen överhuvudtaget även här i landet är fascismens vägröjare är ju klart. Man kan konstatera att socialdemokratien i Sverige i flera fall distanserat den tyska socialdemokratien som bär huvudansvaret för fascismens seger i Tyskland”!

Först något år senare lät Stalin ridån gå ner över denna huvudlösa politik och föga förvånande bytte Linderot bara åsikter istället för att bytas ut – trots att sådana uttalanden bara bidrog till att diskreditera kommunistpartierna i alla seriösa arbetares ögon.

Förstås som socialt fenomen

En förklaring till det slappa bruket av begreppet fascism är själva den fascistiska rörelsen själv. Traditionellt brukar man identifiera en politisk rörelse med hjälp av dess ideologi, men fascismens ideologi var och är sällsynt svampig, motsägelsefull och osammanhängande. Föga förvånande har mer än en betraktare slagits av dess karaktär av kitsch-bod, fylld av tingeltangel hämtade från olika håll och politiska rörelser.

Tar man sin utgångspunkt i fascismen som socialt fenomen blir genast lättare att förstå och identifiera. Under ”normala” förhållanden är fascismen en ganska betydelslös politisk rörelse vars kärntrupp består av marginaliserade småborgare eller ”lägre medelklass”, och det som Marx betecknade som *lumpenproletariat*, skumraskelement hämtade från samhällets alla lager. Kort sagt, rotlösa och marginaliserade individer oförmögna att underordna sig det borgerliga samhällets anonyma och byråkratiskt inrutade tillvaro men samtidigt oförmögna att delta i kollektiv och disciplinerad kamp för att avskaffa detta samhälle till förmån för ett som ställer mänskliga behov och kreativitet i centrum.

Fascisternas ideologi speglar deras sociala tillvaro. Det räcker med att läsa några sidor i *Mein Kampf* för att inse att man har med en dilettant att göra; den stilistiskt tungfotade boken är inte bara full av osmälta idéer utan uppvisar också en förbluffande okunnighet om sina utpekade fienders tankevärld – utan att det för ett ögonblick bekymrar författaren. Och varför skulle det, förresten, hur mycket Hitler än orerar om att han exempelvis satt sig in i marxismen så är det uppenbart att han har mycket ytliga insikter i ämnet. Dilettantismen skulle bli än mer tydlig när den f d korpralen Hitler till de ofta välutbildade tyska yrkesofficernas stora frustration, tog

över den direkta ledningen för den tyska krigsmakten i egenskap av ”Alla tiders störste fält-herre” – *Gröfaz* som han ironiskt kom att kallas bakom sin rygg – och ledde den till ett totalt sammanbrott.

Många av fascisternas idéer blir bara begripliga om man ser till deras socialt marginaliserade position: De rasande utfallen mot storkapitalet och arbetarrörelsen bottenar inte bara i den marginaliserade småborgarens sociala mindervärdeskomplex, utan också i upplevelsen att dessa krafter hotar hans tillvaro – ty fascisten är oftast en han, eftersom få kvinnor känt sig lockade av dess kvinnosyn som hävdar att kvinnans naturliga roll och plats är moderskapet och köket. Den högljutt proklamerade rasismen och nationalismen ger honom inte bara hat-objekt att leva ut sina frustrationer på utan också legitimitet: han tillhör ju i all sin ömklighet ändå en utvald ras eller nation – vilket syns på såväl hans utseende som kroppsspråk om man fick tro de nazistiska ”vetenskapliga” kvacksalvare som dagens nazister fortfarande försöker rätta sig efter, och som naturligtvis undvek att göra jämförelser mellan dessa utsagor och en Hitler, Goebbels, Himmler eller Röhm.

Demagogi

Andra idéer blir bara begripliga om man betraktar dem som demagogiska formler vars enda funktion är att fånga upp olika gruppers missnöje och kanalisera det bakom den fascistiska rörelsen. Några exempel:

”Ett fåtal individer skall inte ha rätt att använda den nationella ekonomin mot nationen! Men i verkligheten dominerar ett fåtal monopol, ett fåtal individer har samlat på sig enorma rikedomar. Dessa individer har obegränsade medel att ta ifrån folket dess dagliga bröd och beröva det dess arbete...” (Goebbels)

”Vad är den tyska socialistens mål? Han vill att det framtida Tyskland inte skall ha något proletariat. Vad är den tyske nationalistens mål? Han vill att det framtida Tyskland inte längre skall vara universums proletär. Nationalsocialismen är inget annat än syntesen av dessa båda uppfattningar.” (återigen Goebbels)

”Fascismen intar en realistisk uppfattning som inte erkänner bara en möjlig typ av politiskt system utan förklarar sig vara sympatiskt inställd till alla former, vare sig individualistiska, kollektivistiska eller på annat sätt, som kan garantera den mest maximala produktion och välmående.” (ur Den italienska fascistens handbok)

”...det är absurt att bygga upp det ekonomiska livet på föreställningar om insatser, på personlighetens värde och personlighetens auktoritet när man samtidigt inom politiska området förnekar denna auktoritet och i dess ställe sätter folksuveräniteten – demokratin” (Hitler inför tyska industriledare 1932)

Föga förvånande kunde den dåvarande tyske nazistledaren Gregor Strasser förklara i samband med en av de många valkampanjerna i början av 30-talet som ledde fram till Hitlers maktövertagande: ”*Nationalsocialismen är motsatsen till det som gäller idag*”.

Ledarkulten

Eftersom fascismens ideologi är så motsägelsefull kräver den nästan per definition ett sammanhållande kitt, och det utgörs av ledaren med stort L: Il Duce eller Führern. Tron på den utvalde ledaren och hans mission, ersätter nyktra och kyliga analyser. Föga förvånande brukar ledaren också vara den antirationalistiska, i grund och botten religiöst mystiska, ledarkultens överstepräst, om han inte har en Goebbels till hands.

Under fascismens storhetstid nådde ledarkulten megalomana religiösa höjder.

”Mitt under Tysklands fruktansvärda lidanden har den korsfäste Kristus kommit åter till oss. I den positiva bekännelsen har ingenting annat förändrats än detta; Guds uppenbarelse har icke upphört med den gamla tiden, utan vi se Gud levande ibland oss i vår ledare Adolf Hitler, som är hans redskap för vår tid.”,

mässade *Thüringsche Staatszeitung* 1933 i en stil som var tidstypisk.

I avsaknad av en skicklig människomanipulator, brukar fasciströrelserna dock snabbt falla sönder i klickstrider anförda av rivaliserande ledaraspiranter – en situation som dessutom förstärks av deras under ”normala” villkor marginaliserade position i politikens ytterkanter.

Men det behövs mer än en skicklig ledare för att hålla ihop rörelsen och göra fascismen till en maktfaktor; det krävs speciella omständigheter.

Borgarklassen och fascismen

I motsats till en vanlig uppfattning inom vänstern så betraktar inte borgarklassen fascismen som en tillgång, utan ser den som ett opålitligt element som helst bör hållas borta från makten – i bästa fall kan de få göra drängtjänst som slagskämpar och strejkbrytare. Det är med stor tvekan som den tar dess tjänster i anspråk och inte ens då upphör den att oroas över konsekvenserna. Än mer så idag, som de dyrköpta erfarenheterna av Mussolinis och Hitlers diktaturer förskräcker. I båda fallen räknade borgarklassens traditionella elit med att det var den som skulle kontrollera och styra fascisterna, bara för att upptäcka att de överlämnat makten åt två politiska äventyrare och deras opolerade och brutala anhang. I Spanien däremot tog kuppgeneralen Franco över den fascistiska Falangen och ställde den under sin kontroll – det var knappast någon tillfällighet att Hitler efter att förgäves ha försökt övertala den såphale generalen om att gå med på axelmakternas sida i andra världskriget, hävdade att han hellre drog ut ett antal tänder än satte sig i nya diskussioner med Franco.

Men borgarklassens negativa inställning till fascisterna – som också är ett uttryck för dess klassförakt för de element som utgör fascisternas kärntrupp – innebär inte att den skulle avvisa deras tjänster om den upplevde att dess makt och privilegier verkligen stod på spel. I Italien var det djupa politiska krisen 1919-1920 med dess revolutionära övertoner som fick den italienska borgarklassen att stötta upp – och till och med bidra till att organisera – Mussolinis dittills marginaliserade styrkor och förvandla dem till en formidabel kraft förmögen att slå sönder och terrorisera den italienska arbetarrörelsen. I Tyskland utgjorde den ekonomiska världskrisen eller depressionen det dråpslag mot den bräckliga parlamentariska Weimarrepubliken som gav fascismen möjlighet att framställa sig själv som en frälsare för den desperata medelklassen och framträda som en masskraft med anspråk på makten.

Fascismen vid makten

I själ och hjärta är fascismen en aggressiv bonapartistisk rörelse, dvs en rörelse som aspirerar på en auktoritär lösning där dess ”utvalde” ledare kommer att ha den odelade makten i sina händer. Den skiljer sig från mer traditionell bonapartism – namnet kommer från Napoleon III:s regim – som oftast använder krigsmakten och den statliga byråkratin som språngbräda genom att den måste försöka ta gatan i besittning för att kunna ta makten i besittning, dvs den måste vinna en massrörelse för sin kandidatur på makten.

Väl vid makten förvandlades fasciströrelserna i Italien och Tyskland till bonapartistiska eller despotiska diktaturer, där själva den massrörelse som burit diktators-aspiranterna till makten till omvandlades till gigantiska byråkratiska apparater för hjärntvätt, åsiktskontroll och fördelning av makt och privilegier. Det var inte bara opportunisterna som anslöt sig – i Tyskland föraktfullt kallade ”marsfrälsta” av nazismens veteraner – utan också praktiskt taget hela befolkningen var mer eller mindre tvungen att ansluta sig till någon av deras otaliga underorganisationer. I Nazi-Tyskland var det från mitten av 30-talet lika obligatoriskt för alla barn och ungdomar att tillhöra Hitler-Jugend som för deras lärare att tillhöra den nazistiska lärarorganisationen.

I det långa loppet kommer de inbyggda motsägelserna att bryta sönder alla bonapartistiska diktaturer, om deras ledare inte lyckas med det på egen hand som Mussolini och Hitler. Alla samhällsklasser kommer med tiden i växande utsträckning att uppleva diktaturerna som tyngande och parasitära ok – och även om Francos mer traditionella bonapartistiska diktatur lyckades överleva i över tre decennier var dess tid räknad när diktatorn väl behagade dra sin

sista suck. Precis som föregångaren, general Primo de Riveras diktatur på 20-talet, fick Francos diktatur foten.

Måste stoppas

Tvingas de fascistiska rörelserna att under längre tid operera under stabila parlamentariska förhållanden, dvs ingen efterfrågar dess tjänster, är de dömda till marginalisering, återkommande splittringar mellan frustrerade rivaliserande klickar, eller, om den mot alla odds lyckas få ett visst fotfäste, att förlora sin ursprungliga karaktär i stil med det italienska fascistpartiet MSI:s omvandling till Alleanza Nazionale, dvs ett parlamentariskt inriktat högerparti av mer traditionell typ. (Precis när det här skrevs hoppade Mussolinis sondotter av i protest mot partiets ”urvattning”.)

Men trots att fascismen under stabila politiska förhållanden är en förhållandevis marginell rörelse, kan den ändå inte ignoreras. Även om den inte är i närheten av makten så utgör den ett hot mot enskilda ur alla grupper som står på deras listor över hatobjekt. John Hron, Peter Karlsson, Björn Söderberg är bara några av de mest uppmärksammade offren för fascisternas terror. Listan på deras offer är redan lång och kommer bara att bli ännu längre – om vi inte sätter stopp!

Såväl arbetarrörelsen som invandrar- och flyktingorganisationer och andra folkrörelseorganisationer, måste ta på sig denna uppgift om de menar allvar med att försvara sina medlemmars intressen. Ju fler vi är som går samman desto större utsikt till framgång.

Det fascistiska Italien

I slutet av oktober 1922 utsågs den italienske fascistledaren Benito Mussolini till ny premiärminister av den italienske kungen. Månaden efter gav det italienska parlamentet obegränsade maktbefogenheter till Mussolini. Det var början på mer än tjugo år av fasciststyre i Italien.

Den italienska fascismen hade lyfts till makten av den italienska borgarklassen, som blivit rejält uppskrämd av den revolutionära kris landet genomlidit i kölvattnet på första världskriget.

I motsats till de övriga krigförande makterna hade Italiens inträde i första världskriget saknat folkligt stöd. Det hade iscensatts av en liten klick politiker och militärer runt kungen Victor Emmanuel III, som hoppats att uppslutning på Englands och Frankrikes sida i kriget skulle visa sig lönsam. Men kriget blev ingen lättköpt segerparad trots att huvudmotståndaren var den föga imponerande österrikisk-ungerska krigsmakten. De italienska förlusterna antog snabbt gigantiska proportioner. Bara under det första halvåret stupade 66 000 man. När kriget var över hade mer än en halv miljon stupat och ytterligare en och en halv miljon skadats och lemlästats.

Revoltstämningar

Krigets enorma påfrestningar kunde inte annat än underblåsa klassmotsättningarna i det italienska samhället. Ett samhälle som i hög grad påminde om det ryska samhället med sin kombination av en liten industrialiserad sektor, koncentrerad till triangeln Turin-Milano-Genua i norr, och en stor, ofta extremt efterbliven, jordbrukssektor i söder. Samma revoltstämningar som störtade de ryska, tyska och österrikiska monarkierna och gjort slut på kriget, kom även att sätta sin prägel på Italien. Underblåst av massarbetslöshet och dyrtid, och inte minst inspirerad av de hårda klasstriderna i övriga Europa, grep radikaliseringen omkring sig i hela samhället. De demobiliserade soldaterna krävde arbete, arbetarna slogs mot avsked och dyrtid, och fattigbönderna och lantarbetarna krävde högljutt jord.

Sensommaren 1920 kulminerade den djupa politiska krisen i en våg av fabrisockupationer som fick eko över hela Italien. Omkring en halv miljon arbetare ockuperade sina arbetsplatser i september. De slängde ut företagsledningarna, hissade den röda flaggan och började ta över produktionen i egen regi. På många håll bildade arbetarna röda garden för att försvara de ockuperade fabrikerna. Stora delar av arbetarklassen talade öppet om att följa det ryska exemplet. Det som hade börjat som en lönedispyt hade i ett slag omvandlats till en fråga om samhällsmakten.

Revolten rann ut i sanden

Men arbetarnas mäktiga revolt kulminerade utan att leda till en revolutionär resning. Efter lite mer än två veckor evakuerades de ockuperade fabrikerna och återlämnades till sina gamla ägare. Det avgörande skälet var att arbetarnas ledare inte vågade gripa makten, trots att den praktiskt taget låg i deras händer.

På den största och socialistiskt ledda landsorganisationen CGL:s extrainkallade kongress den 11 september, beslöts att kampen skulle inskränkas till att handla om facklig kontroll över produktionen istället för kamp för ”det socialistiska programmets maximala lösning”.

Det senare förslaget hade faktiskt lagts fram av socialistpartiets – PSI – ledning! Men ledningen för vad som nu var landets största parti hade inte menat allvar med förslaget, trots att de anslutit sitt parti till den nybildade Kommunistiska internationalen och manat till bildande av arbetarråd av rysk modell över hela landet. Kort före CGL-kongressens ödesdigra beslut hade den ”maximalistiska” majoriteten i PSI-ledningen vägrat att följa de fackliga ledarnas uppmaning att ta det politiska ansvaret för den revolutionära retorik de fyllt sin press med.

”Alla vet att ingen annan organisation till den grad förlorade huvudet och blev så paralyserad av rädsla under septemberhändelserna som PSI, som själv banat väg för dessa händelser”, var den ryske revolutionsledaren Leo Trotskij's fräna kritik av PSI-ledarnas hållning i detta avgörande ögonblick. Trotskij hade inte bara varit en av bolsjevikernas centrala ledare under Oktoberevolutionen, han var också en av den Kommunistiska internationalens ledande strateger under dess första år.

PSI hade likt många andra radikala arbetarpartier anslutit sig till Kommunistiska internationalen under inflytande av den entusiasm som mott bolsjevikrevolutionen inom arbetarleden. Men likhet med exempelvis det svenska socialdemokratiska vänsterpartiet, som till och med varit mod om att grunda Kommunistiska internationalen, var PSI ett mycket heterogent och instabilt parti, där radikala fraser än ofta ersatte behovet av målmedveten handling.

I ett dokument som antogs av partiets Turinavdelning och som författats av Antonio Gramsci, den av de italienska ledarna som antagligen bäst förstod de tankegångar som låg till grund för Kommunistiska internationalen, gavs följande mycket träffsäkra karaktäristik av PSI:

”Socialistpartiet förhåller sig till händelseutvecklingen som en åskådare, det ger inte ens uttryck för sin uppfattning om den, det föreslår aldrig förhållningssätt som massorna kan förstå och acceptera, gör aldrig bruk av marxismens och Kommunistiska internationalens revolutionära idéer, försöker aldrig genomdriva en huvudlinje som kan ena och koncentrera revolutionär handling. Som arbetarklassens politiskt organiserade förtrupp borde dess uppgift vara att utveckla sådan gemensam handling som gör arbetarna förmögna att vinna revolutionen och vinna den för gott.”

Men PSI visade sig oförmöget att leva upp till denna uppgift. Istället förvärrades de interna stridigheterna i partiet. Några månader senare, i januari 1921, sprängdes partiet och en betydande minoritet grundade det italienska kommunistpartiet, PCI. Men PCI utgjorde inte bara en minoritet, utan präglades av den centrala ledargestalten Amadeo Bordigas sekteristiska politik.

Mussolini gör comeback

I sitt dokument hade Gramsci varnat för vad som skulle hända om inte PSI lyckades samla sig själv och arbetarklassen kring perspektivet på ett revolutionärt maktövertagande:

”Den nuvarande fasen av klasskampen i Italien är en som föregår det revolutionära proletariats makterövrande... eller en fruktansvärd reaktion från den egendomsägande klassen och den regerande kasten. Ingen form av våld kommer att sparas i deras ansträngningar att kuva det industriella och agrara proletariats...”.

Han skulle verkligen bli sannspådd.

De uppskrämda industriherrarna och jordägarna, som hittills tvingats till den ena eftergiften efter den andra, tog socialisternas rädsla för att ställa frågan om makten som intäkt för att gå till motangrepp. Ur bakfickan plockade de fram det kort som PSI:s huvudorgan Avanti avfärdat efter valet 1919 med orden: *”Man hade i stadens avlopp funnit en självmördares sönderfallande kvarlevor... Det var Benito Mussolinis lik..”*

Mannen som i november 1919 bara hade fått knappt femtusen röster mot socialisternas 155 mandat var ledare för en rörelse som kallade sig fascister. Benito Mussolini hade tidigare varit en av den socialistiska vänsterflygelns ledande gestalter och chefredaktör för Avanti. Han hade gjort sig känd som en av de radikalaste av socialistledarna, och hade till och med varit föremål för en formlig kult bland de socialistiska ungdomarna. Men i grund och botten var Mussolini en mycket instabil politiker och äventyrare. Den omutligt hederliga Angelica Balabanoff, som på Mussolinis eget initiativ ingick i Avantis redaktion och kom att iakttä honom på nära håll, skrädde inte orden när hon karaktäriserade Mussolini i sin självbiografi som publicerades när han stod på höjden av sin makt:

”Denne man, vars styrka så allmänt beundras och utskrikes, är den ömkligaste stackare, han har aldrig utfört en självständig handling eller övertagit ett ansvar, han har **aldrig** simmat mot strömmen...”

Efter att ha ställt sig bakom partiets antikrigs-manifest några dagar före krigsutbrottet i augusti 1914 och med Balabanoffs ord varit ”*den oförsonligaste av krigets oförsonliga motståndare*”, lockades han inom loppet av två månader över på krigsanhängarnas sida och uteslöts ur PSI. Med hjälp av hemligt finansiellt stöd från den franska regeringen gav han ut en egen tidning som agiterade för italienskt deltagande i kriget. Pengarna lär bland annat ha kanaliserats via det franska socialistpartiet som i motsats till det italienska stödde sin regerings krigsansträngningar.

Till att börja med fortsatte Mussolini att beteckna sig som ”*revolutionär socialist*”, men gradvis förskjöts hans positioner högerut. När kriget var över grundade han Fascio de Combattimento, en rörelse som bottnade mer i en känslomässigt baserad militant nationalism och antisocialism än i ett genomtänkt program. Till att börja med såg denna rörelse av rastlösa krigsveteraner, lägre officerare, politiserande studenter, kort sagt ett hopravs av malplacerade småborgare, ut att vara en rörelse utan framtid.

De styrande satsar på fascisterna

Uppbackad av pengar från jordägare och storindustrin, och hållna under armarna av staten, kom dock fascisterna att få luft under vingarna som den socialistiska arbetarrörelsens mest aggressiva motståndare. Fascisterna fick också stadga genom att Nationalistpartiet uppmanade sina medlemmar att ansluta sig till fascisterna. Nationalistpartiet försåg inte bara fascisterna med en politisk ideologi utan också med viktiga kontakter. Inte minst bidrog det till att öka fascisternas stöd inom officerskåren, som kanske var lojal mot monarkin men knappast mot den sittande regeringen Facta, som saknade såväl auktoritet som starkt stöd.

I ett cirkulärbrev från generalstaben i september 1920 förklarades att fascistorganisationerna ”*hädanefter kan betraktas som levande krafter som eventuellt skulle kunna användas mot antinationella och omstörtande element*” och cirkulärets mottagare uppmanas att ”*upprätthålla kontakter med dem och på nära håll följa deras verksamhet*”. Månaden efter meddelade krigsminister Bonomi att de demobiliserade officerare som anslöt sig till fascisterna skulle få ut 4/5 av sin tidigare lön.

Fasciströrelsen kunde också påräkna sympati från Vatikanen, i synnerhet som Mussolini ställde sig välvillig till tanken på att ge handräckning åt den praktiskt taget bankrutta Vatikanstaten.

Systematiskt attackerade de fascistiska terrorbanden, som gradvis svällde ut till en välorganiserad armé, arbetarrörelsens organisationer och slog sönder dem. Oförberedda och lamslagna av brutaliteten i de fascistiska attackerna blev de ett lätt byte.

Fascistisk terror

Fascisternas angrepp organiserades dessutom med militär precision. Det vanligaste tillvägagångssättet var att tusentals fascister mobiliserades och skickades med bil eller järnväg till en socialistiskt dominerad ort. När de väl besatt den, plundrades och förstördes alla lokaler tillhöriga arbetarrörelsens organisationer och den valde borgmästaren och fullmäktige tvingades att avgå under hot om att de annars skulle bli mördade. När de avgått eller jagats bort, tillsatte regeringens representanter ofta en fascist som administratör. De som vågade göra motstånd misshandlades eller dödades.

I stället för att organisera arbetarnas eget motstånd, vädjade och krävde arbetarrörelsens ledare att staten skulle upprätthålla de demokratiska rättigheterna och skydda arbetarnas organisationer mot fascisterna. Till och med när de erbjöds tillgång vapen via sina kontakter i statsapparaten, avvisade de erbjudandena och förklarade att det var statens plikt att skydda dem.

”Stanna hemma: svara inte på provokationer. Tystnad, till och med feighet, är ibland heroisk”, var den uppmaning arbetarna fick av sina socialistiska ledare i Rovigokprovinsen. Socialistledarna gick till och med så långt att de undertecknade en ”fredspakt” med Mussolini – en pakt som fascisterna inte dröjde länge med att sätta ur spel, trots att Mussolini avgick i ilska över de lokala fascistledarnas egenmäktiga agerande. Men det var typiskt för II Duce – Ledaren – att han snabbt föll in i ledet igen och lät sig ledas av sina mer beslutsamma underhuggare.

I augusti utlyste socialisterna en generalstrejk, som dock snabbt kollapsade till följd av den demoralisering deras passivitet gett upphov till. I ett sista desperat försök att avvärja ett fascistiskt maktövertagande bröt sig PSI:s högerflygel ur partiet och bildade ett nytt parti på hösten 1922. Det nya partiet som fick stöd av majoriteten av de socialistiska parlamentsledamöterna, försökte nå en överenskommelse med det stora katolska folkpartiet och andra borgerliga riktningar i det fåfänga hoppet om att kunna skapa parlamentariskt underlag för en koalitionsregering förmögen att sätta stopp för svartskjortornas terror.

Kommunistpartiets sekterism

De socialistiska ledarnas handlingsförlamning och splittring fick ett tragiskt komplement i kommunistpartiets hållning. På ett slående sätt påminner den italienska arbetarrörelsens agerande inför den fascistiska uppmarschen om den tyska arbetarrörelsens agerande drygt tio år senare.

In i det sista vägrade det italienska kommunistpartiet, likt sin tyska motpart, att ta det fascistiska hotet på allvar. På partiets kongress samma år som fascisterna grep makten förklarade Bordiga att något sådant var uteslutet! Gramsci som knappast delade Bordigas kategoriska hållning, men som kommit under hans inflytande, var borta från scenen. Han befann sig i Moskva som PCI:s representant i Kommunistiska internationalens ledning, och skulle inte återkomma till Italien förrän 1924.¹

Det var bara på några få platser som den lokala arbetarrörelsen bjöd motstånd. I Parma slog den lokala arbetarrörelsen tillbaka ett angrepp, trots att flera tusen fascister samlats för att delta i angreppet. Men segern i Parma berodde enbart på att arbetarna hade en ledning som var beredd att kämpa, och lät *Arditi del Popolo* organisera försvaret.

Arditi del Popolo var en antifascistisk kamporganisation, som kunde ha blivit en språngbräda för skapandet av en antifascistisk massorganisation beredd att möta fascisternas våld med kraftfulla försvarsåtgärder. Men både socialistpartiets och kommunistpartiets ledare vägrade att stödja *Arditi del Popolo*. Bordiga var till och med beredd att utesluta alla partimedlemmar som anslöt sig till *arditi*-grupperna.

Mussolini tar över

Ställd inför hotet om en fascistisk ”marsch mot Rom”, och utsatta för intensiva påtryckningar från högre officerare som överdrev fascisternas styrka och förklarade att krigsmakten inte skulle slåss mot fascisterna, beslöt kungen att offra regeringen Fakta, som vanmäktigt krävde införande av undantagstillstånd, och utse Benito Mussolini till ny regeringschef den 29 oktober 1922. Mussolinis regering godkändes med stor majoritet av parlamentet. Inte ens alla socialister röstade mot hans regering.

Den fascistiska regimens konsolidering gick dock inte lika snabbt som den skulle göra i Tyskland. I Mussolinis första regering återfanns bara tre fascister och i själva parlamentet fanns bara 35 fascistiska ledamöter, som valts med den föregående regeringens benägna bistånd. Med stöd av de härskande kretsarna kunde dock Mussolini driva igenom en ”valreform” som gav två tredjedelar av platserna i parlamentet till det parti eller den koalition som fick största

¹ I november 1926 greps Gramsci av Mussolinis polis och dömdes ett halvår senare till mer än 20 års fängelse. Han avled 1937. Då hade han inte längre något som helst inflytande över sitt parti som förvandlats till en agentur åt Stalin.

antalet röster. Mot en splittrad och terroriserad opposition var det en smal sak för Mussolini att skapa en svartskjortad majoritet i parlamentet. I synnerhet som denna majoritet fylldes på av politiska karriärister som inte ville hamna bland förlorarna. Han höll dock nästan på att falla på grund av den storm av protester som det brutala mordet på den socialistiske deputeranden Matteotti utlöste, men till följd av sina motståndares passivitet överlevde han och kunde återta initiativet.

Alla oppositionspartier upplöstes formellt i november 1926, i januari 1927 avskaffades CGL och året därpå förvandlades Italien till en enda stor valkrets som fick ta ställning till de 400 kandidater som nominerades av det fascistiska Stora rådet. Il Duce satt nu säkert i sadeln.

I skuggan av Hitler

Till att börja med var Mussolini misstänksam gentemot Hitlers diktatur och förklarade att han ansåg att den tyske diktatorns åsikter var ”banala”, trots att Hitler öppet gav uttryck för sin beundran för honom.

När nazisterna 1934 iscensatte ett misslyckat kupp försök i Österrike och mördade den österrikiske kanslern Dollfuss, utlovade Mussolini stöd till den österrikiska regeringen och lät den regeringskontrollerade italienska pressen ge skall mot Tyskland. En rad händelser förmådde honom dock att gradvis länka sin regims öde till Tredje riket. Och när han väl tagit steget dröjde det inte länge förrän den alltid lika vankelmodige Mussolini föll under Hitlers trollspö.

Omedelbart efter Frankrikes militära sammanbrott sommaren 1940 gick han öppet med i kriget på Hitlers sida. Men den dåligt utrustade och ledda italienska krigsmakten blev i praktiken en belastning för führern. Inte minst bidrog Mussolinis misslyckade militära äventyr på Balkan – iscensatt för att Il Duce inte fullständigt skulle hamna i skuggan av Hitler – till att tyskarnas invasion av Sovjetunionen försenades till ett mycket högt pris. Bättre blev det inte när tyska styrkor fick överföras till Nordafrika för att försvara Italiens sönderfallande kolonialvälde.

Efter en lång rad bakslag och ett hotande militärt nederlag var Mussolinis ställning fullständigt undergrävd 1943. Utan större ceremonier avsattes han i en oblodig palatskupp. Mussolini ersattes av en ”teknisk” regering under samme Badoglio – numera marskalk – som en gång spelat en nyckelroll för att organisera arméns stöd för honom. Regeringen upplöste alla fascistiska institutioner och inlemmade fascistmilisen i armén – utan så mycket som ett ord till protest från fascistledarna, av vilka många deltagit i kuppen mot Mussolini. Fascisterna var alltför splittrade och demoraliserade för att orka bjuda något verkligt motstånd.

Efter att ha fritagits från sitt fängelse genom en djärv räd av ett SS-kommando som agerade på Hitlers direkta order, framlevde Mussolini sina sista dagar som ledare för den så kallade Salo-republiken i det av tyskarna ockuperade norra Italien. När återstoden av Tredje riket bröt ihop på våren 1945 föll Salo-republiken ihop som det korthus den var. I april 1945 greps ex-diktatorn och hans älskarinna när de försökte fly till Schweiz och avrättades av partisaner – två dagar före Hitlers självmord i det inneslutna Berlin. Mussolinis lik hängdes upp till allmänt beskådande i Milano innan det begravdes.

Till att börja med såg det ut som den fascistiska rörelsen i Italien kollapsat för gott. Men redan 1946 reorganiserades den i *Movimento Sociale Italiano* (MSI), som dock länge på hölls på armlängds avstånd av det politiska etablissemangen. Det kristdemokratiska partiets kollaps i kölvattnet på en ofantlig korruptionshärva kom att gynna MSI. Men väl insläppta på den politiska scenen drog partiledaren Gianfranco Fini och hans anhängare ändå slutsatsen att den fascistiska kopplingen utgjorde en belastning för deras politiska ambitioner. I mitten av 90-talet omvandlade de därför MSI till den ”postfascistiska” Nationella alliansen i det uttalade syftet att skapa en nytt högerparti med massanslutning. En grupp som kallade sig Movimento Sociale Italiana-Fiamma Tricolore vägrade dock att bryta med MSI-traditionen.

Hitlers väg till makten

Den djupa ekonomiska krisen i början av 30-talet skulle få förödande konsekvenser för den tyska Weimarrepubliken. Inom loppet av bara några år hade republiken ersatts av Hitlers despotiska diktatur – en diktatur som skulle komma att kosta miljontals människors livet.

Nazismen hade ursprungligen framträtt som en liten aggressivt nationalistisk rörelse bland många i den tyska delstaten Bayern. Efter Tysklands nederlag i första världskriget hade Bayern blivit ett centrum för nationalistiska och revanschistiska krafter, som inte var beredda att acceptera Tysklands nederlag i kriget. De hävdade att den tyska krigsmakten inte besegrats i fält utan förrått av ”novemberförbrytarna”, dvs. politikerna, arbetarrörelsen, judar och andra som i deras ögon kunde lämpa sig som syndabockar.

Den sanning de vägrade erkänna var att den tyska krigsmakten hade befunnit sig på randen till ett sammanbrott när vapenstillestånd ingicks i november 1918. Det militära överkommandot, som utövat nästan diktatorisk makt över landet under större delen av kriget, lyckades dock lasta över ansvaret för dess avslutning och det hårda fredsfördrag som blev följden på de civila politikerna.

Officerskåren som inte kunde förlika sig med nederlaget och den parlamentariska republik som fötts ur kejsardömet såg de nationalistiska partierna som en värdefull allierad. Något som kom att bli startpunkten för Hitlers politiska karriär.

Adolf Hitler

Hitlers biografi fram till dess han gör sitt inträde på den politiska scenen är intressant i mer än individuell bemärkelse. I själva verket var den på flera sätt ganska typisk för de män som kom att samlas kring den blivande diktatorn och det är den som gjorde det möjligt för dem att identifiera sig med honom.

Adolf Hitler föddes i Branau i Österrike, som son till en tulltjänsteman och hans mer än tjugo år yngre hustru. Efter att ha misslyckats med att förverkliga sina arkitektdrömmar, förde han en marginell och rotlös tillvaro som vykorts- och affischmålare i Wien och München fram till det första världskrigets utbrott. Det var under denna tid som hans politiska och sociala åsikter började formas på allvar. De var ett hopkok på antisemitism, storgermansk nationalism, förakt för demokrati och antisocialism. Allt i hop tagade ideologiska stapelvaror i Hitlers omgivning.

Första världskriget blev Hitlers räddning ur en otrygg existens. Mannen som tidigare odugligt förklarats för militärtjänst av de österrikiska myndigheterna accepterades som frivillig i ett bayerskt regemente. Han var uppenbarligen ingen dålig soldat eftersom han tilldelades en eftertraktad militär utmärkelse, Järnkors av första klassen, för sina insatser. Samtidigt är det anmärkningsvärt att Hitler, som ju lyckades överleva fyra blodiga krigsår som krävde miljontals offer, inte beforderades till mer än korpral trots det faktum att krigsmakten led brist på lägre officerare. Han var och förblev en enstöring, även om kriget och frontgemenskapen gav honom en identitet och en respekterad plats som soldat.

Krigsslutet blev en chock för Hitler som fått sina ögon skadade under en av de sista desperata offensiverna på västfronten och befann sig på ett militärsjukhus. Hela hans värld rasade samman.

I München, Hitlers självvalda hemstad, utropades en rådsrepublik efter rysk förebild av vänstersocialister och anarkister. Det var med hänsyn till de politiska styrkeförhållandena i Bayern ett dödsdömt företag. Trots ett desperat försök av kommunistpartiet, som varit motståndare till utropandet av rådsrepubliken, att avveckla den på ett ordnat sätt, ockuperade frikårerna München och släppte loss en våg av terror. De banade också väg för en av de mest reaktionära regimerna i hela Tyskland och gjorde Bayern till ett fäste för olika reaktionära och nationalistiska grupper.

Det var i denna miljö som Hitler, vilken utnämns till ”utbildningsofficer” med uppgift att ge soldaterna ”politisk” vägledning, kom i kontakt med Tyska arbetarpartiet, en av de många nationalistiska smågrupperna. Han gjorde ett starkt intryck på partiets ledning och utsågs snabbt till medlem av dess ledning.

Hitler gjorde sig snart outhärlig för partiet. I juli 1921 lyckades han dessutom göra sig till partiets obestridde ledare genom att säga upp sitt medlemskap och ställa krav på obegränsad kontroll över partiet som villkor för sitt återinträde. Genom att låna idéer och agitationsmetoder från en rad håll, inte minst arbetarrörelsen, kunde han snabbt göra det National-socialistiska tyska arbetarpartiet (NSDAP) som partiet döpts om till, till ett tongivande parti bland de nationalistiska kretsarna i Bayern.

Draghjälp hade han också av de uniformerade slagskämpar som sedermera skulle bli kända under förkortningen SA, *Sturmabteilungen*. Dessa stormtrupper hade organiserats med frikåren som förebild. Det var ursprungligen en benämning på de militära förband som organiserats av krigsmaktens ledning efter den gamla arméns kollaps under revolutionen 1918-19, och som använts till att slå ner arbetarprotester runt om i Tyskland. Frikåren fortsatte dock att bestå även sedan en ny yrkesarmé skapats och blev en av samlingspunkterna för de nationalistiska krafterna.

Steget från att utgöra en regional rörelse till det rikspolitiska planet kunde dock tas först sedan nazistpartiet hade gjort sig bemärkt genom ett kuppöversök på hösten 1923.

Det heta året

I mitten av januari 1923 ockuperade franska och belgiska trupper Ruhrområdet. Den direkta anledningen till ockupationen var att Tyskland inte uppfyllt de skadeståndskrav det påtvingats till följd av nederlaget i första världskriget. Genom ockupationen av Tysklands industriella hjärta tänkte Frankrike sätta tumskravar på Tyskland.

Även om den nytillträdde regeringen Cuno demagogiskt förklarade att den satte brödet framför skadestånden var det inte befolkningens levnadsstandard den ömmade för, utan den tyska borgarklassens. Rederidirektör Wilhelm Cunos regering var nämligen den mest högerorienterade som Weimarrepubliken dittills upplevt.

Ockupationen möttes av våldsamma protester och regeringens uppmaning till passivt motstånd mötte starkt gensvar. Den enda politiska kraft som entydigt vägrade ge Cuno något stöd var det tyska kommunistpartiet, KPD. Istället uppmanade det till kamp mot både Cunos regering och ockupationen. Samtidigt som KPD vägrade att sluta upp bakom Cuno organiserade det franska kommunistpartiet med stöd av Kommunistiska internationalen en energisk kampanj mot ockupationen.

Den drastiskt förvärrade ekonomiska situationen bröt upp stödet för Cunos politik. Under försommaren och sommaren svepte stora strejkvågor fram över landet i protest mot de drastiskt stigande levnadskostnaderna och hyperinflationen som ledde till att pengarna blev fullständigt värdelösa trots att lönerna på papperet uppgick till astronomiska belopp.

I augusti föll Cuno efter en generalstrejk som lamslagit hela Berlin. Han ersattes av Gustav Stresemann. Den nye regeringschefen lyckades få till stånd en ”stor koalition” mellan alla de större borgerliga partierna och socialdemokratin. Den nya regeringens första åtgärd blev att avbryta det passiva motståndet i Ruhr.

Allt detta var knappast något som väckte entusiasm i Bayern. Droppen kom när den lokale stabschefen general von Lossow avskedades av riksregeringen i Berlin efter att vägrat förbjuda nazisttidningen *Völkischer Beobachter*, som gått till hårt angrepp på riksregeringen. Den bayerske regeringschefen von Kahr vägrade helt sonika att acceptera beslutet och krävde att riksregeringen skulle avgå, samtidigt som han gav order om att de bayerska stridskrafterna skulle koncentreras vid gränserna.

Uppmuntrade av det öppna grälet mellan riksregeringen och de bayerska myndigheterna började nationalisterna öppet tala om att iscensätta en marsch mot Berlin för att störta Stresemans regering och de verkade få stöd från delstatsregeringen. Men trots alla morska ord var inte Kahr och Lossow beredda att störta sig ut i ett öppet uppror mot riksregeringen. I synnerhet som den senare verkade sitta allt säkrare i sadeln.

Hitler beslöt sig för att försöka tvinga von Kahr att handla. I början av november lät han SA omringa ett möte där von Kahr skulle tala. Mitt under den kalabalik som uppstod när SA-man trängde in i salen hoppade Hitler upp på en stol och sköt ett skott i taket. ”Den nationella revolutionen har börjat”, förklarade han för den förbluffade församlingen. ”*Bayerns och rikets regeringar har avsatts och en provisorisk nationalregering har skapats.*” Det senare var inte sant, men Hitler valde medvetet att spela ett högt spel.

Kahr och Lossow, som också var närvarande, verkade först ha övertalats att ansluta sig till Hitlers vilda planer: Proklamerandet av en ”nationell regering” under Hitler med den i nationalistiska kretsar populära Ludendorff som befälhavare för en kommande nationell armé – Ludendorff hade varit en av den tyska krigsmaktens ledare under första världskriget.

Så fort de kommit utom räckhåll för SA, tog dock Kahr och Lossow öppet avstånd från kuppförsoket, som slutade i ett blodigt fiasko. Hitler greps och ställdes inför rätta anklagad för högförräderi. Han lyckades dock förvandla rättegången till en propagandaseger. Det är betecknande att han dömdes till mildast möjliga straff, fem år, samtidigt som det gjordes klart att han snart skulle frigges.

Inom loppet av bara några månader var Hitler på fri fot. Under fängelsevistelsen hann han dock med att diktera manuskriptet till boken *Mein Kampf* där han förbluffande öppet lade fram sina åsikter. Under resten av 20-talet förde dock nazisterna en stagnerande tillvaro. Efter en krisdrabbad start och flera kuppförsök, lyckades den republik som följt på det tyska kejsardömets sammanbrott att vinna stabilitet.

Nazismens genombrott

I slutet av 20-talet bröt dock stabiliteten samman under trycket från den ekonomiska världskrisen eller depressionen. Krisen drabbade Tyskland med fruktansvärd kraft och inom loppet av något år från dess utbrott stod miljontals människor utan arbete. 1928 var drygt två miljoner anmälda som arbetslösa, 1932 översteg antalet fem miljoner. I början av 1933 nådde arbetslösheten sin kulmen med 6 miljoner registrerade som arbetslösa. Den verkliga arbetslösheten var betydligt större. Till detta kom de miljontals arbetare som tvingats acceptera reducerad arbetstid. I början av 1933 beräknades en fjärdedel av arbetskraften ha deltidsarbete.

Medelklassen som för andra gången på mindre än tio år hotades av ruin, vände sig i masskala från de partier som utgjort republikens stöttepelare och flydde rakt i famnen på Hitler. Inte för att Hitler hade något genomtänkt program för att lösa krisen, utan därför att han framstod, och medvetet framställdes i nazistpropagandan, som den frälsare landet behövde.

I själva verket var det nazistiska programmet ytterst vagt. Partiets formella program, de 25 punkterna, var en vag och motsägelsefull samling krav, som inga nazistledare tog på allvar, allra minst Hitler. Istället lovade man runt: ”*Nationalsocialismen är motsatsen till det som gäller idag*”, förklarade den dåvarande nazistledaren Gregor Strasser inför ett massmöte i Berlin.

Naziströrelsen växte explosionsartat. I valet i september 1930 vann nazisterna 107 mandat, en mångdubbling jämfört med de 12 de haft tidigare. Det var nu det näst största partiet i den tyska riksdagen. I det nästföljande valet i juli 1932 blev nazisterna riksdagens största parti med 230 mandat.

Men hellre än att släppa in Hitlers rörelse i regeringen, valde de styrande kretsarna att utnyttja grundlagens möjlighet att regera via presidentdekret. En rad presidentstödda minoritetsregeringar under i tur och ordning Brüning, von Papen och slutligen general von Schleicher försökte förgäves skapa en stabil regim.

Först i det läget försökte sig en liten klick av aristokrater och politiserande officerare, som hade den senile presidenten Hindenburg helt i sina händer, på att ta med Hitler i spelet. Efter naziströrelsens tillbakagång i riksdagsvalet i november 1932 – den förlorade 34 mandat – trodde de att Hitler skulle vara lättare att handskas med. I början av januari inledde von Papen, Hindenburgs gunstling, bakom ryggen på von Schleicher de förhandlingar som ledde fram till Hitlers utnämning till ny regeringschefen den 30 januari 1933.

Hitler ställde sig i spetsen för en koalitionsregering där nazisterna visserligen utgjorde en minoritet, men där de utgjorde den verkliga maktfaktorn. Bland de första åtgärder Hitler vidtog var att övertala Hindenburg att suspendera riksdagen och utlysa nyval, och inskränka pressfriheten och andra demokratiska rättigheter.

Den splittrade arbetarrörelsen

Den enda kraft som hade kunnat stoppa Hitler i det laget var den tyska arbetarrörelsen, västvärldens största och på papperet bäst organiserade. Men den var förlamad och splittrad inför Hitlers kolonner av ärrade slagskämpar.

Socialdemokratin, SPD, som hade stöd av majoriteten av de fackligt organiserade arbetarna, förlitade sig helt på konstitutionen och det parlamentariska systemet. Trots att det från tjugotalets mitt förfogade över en paramilitär försvarsorganisation med drygt en miljon medlemmar, *Reichsbanner*, och i slutet av 1931 skapade en ännu större försvarsorganisering med flera miljoner medlemmar, *Järnfronten*, vägrade det att använda dessa organisationer till aktiv kamp mot nazisterna. Istället hängav SPD-ledningen åt tomma protester och rent önsketänkande. Efter nazisternas tillbakagång i valet i november 1932 förklarade en av dess ledare, Schiffrin: ”*Fascismen är definitivt död, den kommer aldrig mer att resa sig*”.

Även kommunistpartiet (KPD) vägrade att inse vilket dödligt hot nazismen utgjorde. Efter nazisternas valgenombrott i september 1930 förklarade partiets huvudorgan *Rote Fahne* trosvisst att ”*nazisternas så kallade valseger är början till deras slut*”. Partiet gick visserligen fram i valen, men dess framryckning kunde inte på något sätt mäta sig med nazisternas framgångar.

Istället för att möta socialdemokratins passivitet genom en kraftfull agitation för enad front mot Hitler, betecknade KPD socialdemokratin som ”*socialfascistisk*” och manade till ”*oförsonlig*” kamp mot denna sin ”*dödsfiende*”. KPD-ledningen tvekade inte ens att hävda att SPD och nazisterna var ”*tvillingar*”! I den mån partiet talade om samarbete mot nazismen var den alltid villkorad på ett sådant sätt som knappast förmådde appellera till de socialdemokratiska massorna.

Som om allt detta inte vore nog hävdade KPD-ledningen dessutom att den fascistiska diktaturen var ett ”*fullbordat faktum*” långt före nazisterna ens släppts fram till makten:

”Vi har en fascistisk republik. Kabinettet Brüning har förvandlats till en fascistisk diktatur!”

förklarade *Rote Fahne* kategoriskt i december 1930.

Kommunistpartiets ställningstaganden var inga förvillelser i stridens hetta utan backades upp av Stalins och Kommunistiska Internationalens auktoritet, en auktoritet som det inte längre var möjligt att ifrågasätta med bibehållet medlemskap – vilket en rad uteslutna grupper kunde vittna om. Den tid var länge sedan förbi när det tyska kommunistpartiet utmärkt sig som en av den kommunistiska rörelsens mer bångstyriga organisationer.

Det var dessutom Stalin själv som formulerat det absurda påståendet att socialdemokratien och nazismen var tvillingar:

”Fascismen är en kamporganisation för bourgeoisin, som baserar sig på socialdemokratiens aktiva stöd. Socialdemokratien är objektivt sett fascismens moderata flygel ... Dessa organisationer utesluter inte ömsesidigt varandra, utan den ena kompletterar den andra. De är inte motsatser utan tvillingar. Fascismen är de båda organisationernas formlösa block...”

Det enda kommunistpartiets politik lyckades med var att utså splittring, förvirring och demoralisering. När de samma dag som Hitler utnämndes till regeringschef manade till generalstrejk var det inte förvånande att gensvaret blev mycket svagt. Den socialdemokratiska ledningen svarade karaktäristiskt nog att Hitler var tillsatt enligt konstens alla regler och att det därför var fel att strejka mot honom.

På många orter möttes Hitlers maktövertagande med proteststrejker. Men det var protester som var dömda på förhand till följd av de stora arbetarpartiernas självmordspolitik.

Ställd inför ett nästan obefintligt motstånd utmanövrerade Hitler snabbt sina koalitionspartners och krossade sina motståndare. Kommunistpartiet blev det första målet för Hitlers angrepp. Det anklagades för att ligga bakom en brand i riksdagshuset och att planera ett kuppförök. Undantagstillstånd infördes. Av valtaktiska skäl förbjöds kommunistpartiet inte ännu eftersom splittringen mellan kommunister och socialdemokrater antogs gynna nazisterna i det stundande valet.

Men detta hindrade inte nazisterna från att kasta sig över kommunistpartiet. Dess ledare, riksdagsledamöter och vanliga medlemmar greps. I slutet av 1933 hade redan 2 500 parti-medlemmar mördats och 130 000 gripits och placerats i de nyinrättade koncentrationslägren där SA utövade en oerhört brutal regim. Majoriteten av kommunistpartiets medlemmar försjönk i passivitet under de brutala slagen. Bara en liten minoritet försökte hålla liv i motståndet. Partiets ledare Ernst Thälmann, som beskrevs som fullständigt handlingsförlamad efter nazisternas seger, fängslades. Han avrättades först 1944.

I mars 1933 hölls det sista riksdagsvalet under mellankrigstiden. Trots en massiv och stats-understödd kampanj erövrade Hitler bara 43,9 procent av rösterna, och kunde bara hävda att han fått majoritet genom att räkna sina koalitionspartners röster. Arbetarpartierna fick mer än en tredjedel av rösterna trots förföljelser och fängslanden av deras kandidater. I många arbetarfästen, liksom flera katolska fästen, lyckades inte nazisterna göra några som helst inbrytningar utan fick se sig slagna. Nazisterna lyckades inte heller få majoritet i en rad delstater.

Stödd på valresultatet och SA drev Hitler igenom införandet av en undantagslag, fullmakts-lagen, i en riksdag som omringats av vrålande stormtrupper som hotade med våld om inte ledamöterna stödde Hitlers krav: ”Vi vill ha lagen i vår hand – annars mord och brand!” Bara socialdemokraternas ledamöter röstade emot. Kommunistpartiets ledamöter befann sig antingen bakom lås och bom eller hade gått under jorden.

Lagen som antogs med 441 röster mot 94 gav Hitler diktatorisk makt under fyra år. Denna lag som med byråkratiskt pedanteri regelmässigt förlängdes under hela den tid som Tredje riket existerade utgjorde den juridiska grunden för Hitlers diktatur. I de delstater där nazisterna inte lyckats få makten på laglig väg mobiliserades SA för att fullfölja jobbet.

Under de nästföljande månaderna krossades den redan hårt sargade arbetarrörelsen. Socialdemokratien föll ihop som ett korthus. Många av dess ledare och förtroendevalda fängslades, andra flydde utomlands. De miljoner arbetare som in i det sista slutit upp bakom parti lämnades likt kommunistpartiets medlemmar vind för våg av sin handlingsförlamade och demoraliserade ledning.

I mitten av maj besattes socialdemokraternas partilokaler och tidningar. Kort därefter beslagtogs formellt kommunistpartiets egendom. Den fackliga rörelsen inordnades under den nybildade Arbetsfronten, trots desperata försök från den fackliga byråkratin att klippa av banden till socialdemokratin och hoppa på det nazistiska tåget.

Hitler konsoliderar sin diktatur

Även de borgerliga partierna, som i huvudsak varit parlamentariska röstmaskiner, försvann från scenen det ena efter det andra. Många av deras medlemmar anslöt sig till nazistpartiet. I juli satte nazisterna punkt för det gamla partiväsendet genom att göra nazistpartiet till det enda tillåtna partiet.

Även Hitlers egna anhängare drabbades av terrorn. SA-ledningen under Ernst Röhm, som var missnöjd med att inte fått mera att säga till om, krävde en "andra revolution" i vilken SA bland annat skulle överta krigsmaktens plats. Men Hitler, som hade föga till övers för SA:s krav, ville försäkra sig om de gamla makthavarnas, främst krigsmaktens, stöd för sin diktatur. I slutet av juni 1934 rensades SA-ledningen därför ut i en blodig vendetta, tillsammans med en rad andra personer som på mer eller mindre goda grunder ådragit sig nazistledningens missnöje.

Röhm och hans anhängare greps mitt i natten och avrättades. SA som spelat en nyckelroll för att säkra Hitlers diktatur, sköts åt sidan till förmån för rivalen SS under ledning av den förre hönsuppfödaren Heinrich Himmler.

Hitlers diktatur var nu säkrad. Det skulle krävas ett krig och miljontals döda för att bli av med den.

Kristallnatten – natten då synagogorna brann över hela Tyskland

Väl vid makten trappades nazisternas antisemitiska hatkampanj upp till nya höjder, uppbackad av den tyska statens resurser. En av de värsta terrorattackerna mot den värnlösa judiska befolkningen ägde rum natten mellan den 9 och 10 november 1938. Under natten som kom att bli känd som Kristallnatten, förstördes tusentals judiska affärer och över hela Tyskland stod synagogorna i brand.

Omedelbart efter nazisternas maktövertagande organiserade Hitlers stormtrupper, SA, en bojkott av alla affärer som ägdes av judar och av alla judiska jurister och läkare. Kort därefter avskedades praktiskt taget alla judiska statstjänstemän. Samtidigt greps en rad judar och skickades till de nyinrättade koncentrationslägren tillsammans med (eller som en del av) andra grupper – kommunister, socialdemokrater, homosexuella och zigenare – som regimen föresatt sig att tysta.

Detta var dock bara början. I september 1935 antogs de rasistiska Nürnberg-lagarna, som berövade alla judar deras tyska medborgarskap och förbjöd äktenskap och *utomäktenskapliga* relationer mellan tyska medborgare och judar. Dessa lagar utökades undan för undan. Från 1937 började *ariseringen* av näringslivet vilken hade till syfte att tvinga judarna att ge upp all affärsverksamhet. Från mitten av 1938 tvingades judarna att ständigt bära med sig legitimation och pass.

Som en följd av den rasistiska lagstiftningen såg sig myndigheterna tvungna att precisera vilka de ansåg vara judar för att det juridiska maskineriet inte skulle hamna i beråd. *”Jude är den som har åtminstone tre judiska far- eller morföräldrar. Jude är den som tillhör det judiska religiösa samfundet”*, meddelade en förordning i november 1935.

Till följd av förföljelser valde många judar föga förvånande att lämna Tyskland. Av den drygt halva miljon som fanns i Tyskland emigrerade cirka 150 000 mellan 1933 och 1938. Men snart ställdes de nazistiska myndigheterna inför ett svårbemästrat problem i kölvattnet på Tredje rikets imperialistiska ambitioner: För varje område som naziregimen utökade sitt territorium med – Österrike och tjeckoslovakiska Sudetenland under 1938 – ökade antalet judar under nazistisk kontroll.

Grynszpan

Många judar hade heller ingenstans att vägen. De mer än 50 000 judar på tysk mark som var polska medborgare var inte välkomna att slå sig ner i Polen, som hade en lång tradition av antisemitism. På en mängd sätt hade de polska myndigheterna försökt att hindra dem från att återvända.

Föga förvånande ledde förhandlingarna mellan de tyska myndigheterna som ville tvinga de polska judarna att emigrera och de polska myndigheterna som inte ville ta emot dem, ingenstans. När de polska myndigheterna i oktober 1938 tillkännagav att passen skulle dras in för de polska medborgare som bodde utomlands och som inte fått tillåtelse att resa in i Polen innan månadens slut, beslöt nazisterna att försöka förekomma polackerna.

SS-chefen Heinrich Himmler gav order om att alla manliga polska judar som befann sig på tysk mark den 29 oktober skulle deporteras över gränsen till Polen. Himmler räknade kallt med att deportationen av männen skulle tvinga även kvinnor och barn att följa efter.

Den 27 och 28 oktober 1938 samlade polis och militär ihop de judar som skulle deporteras till Polen och transporterade dem till gränsen mot den polska staden Zbaszyn. Men när judarna tvingades bege sig över den flod som utgjorde gränsen skickades de tillbaka av de polska gränsvakterna. I ett par dagar irrade de tusentals offren för de båda ländernas antisemitiska

politik omkring i gränsområdet i hållande regn, utan vare sig mat eller skydd mot vädret. Till slut hamnade de flesta av dem i ett polskt läger i närheten av Zbaszyn.

På detta brutala sätt lyckades nazi-regimen deportera drygt 16 000 judar. En av de familjer som tvingades iväg var familjen Grynszpan från Hannover. När den sjuuttonårige sonen Herschel som befann sig i Paris, fick reda på vad som hänt hans familj dödade han i protest den tyske förstesekreteraren vid den tyska ambassaden i Paris, Ernst vom Rath, den 7 november.

Grynszpans attentat mot vom Rath blev förevändningen för att iscensätta en massiv terroraktion eller pogrom för att ytterligare dra åt strypsnaran kring den judiska befolkningen. Även om den framställdes som en spontan handling hade den funnits i naziledningens tankar ett bra tag. Redan i februari 1938 hade ryktet nått de sionistiska judarnas ledning i Palestina att nazisterna umgicks med planer på att iscensätta en pogrom i Tyskland i stor skala inom en inte alltför avlägsen framtid.

Kristallnatten

Vid de ”gamla kämparnas” traditionsenliga middag i München på kvällen den 9 november gav Hitler propagandaministern Goebbels i uppdrag att ge klarsignal till att släppa loss ”folklig vrede” mot judarna. Eller som Goebbels själv noterade i sin dagbok: *”För en gångs skull skall judarna få känna på folklig vrede. Det är rätt. Jag ger omedelbart de nödvändiga instruktionerna till polisen /som förbjöds ingripa för att skydda judarna/ och partiet. Sedan talar jag i den andan till partiledningen, Stormande applåder. Alla omedelbart vid telefonerna. Nu kommer folket att handla.”*

Kort sagt, den påstådda folkliga vreden organiserades av den nazistiska partiledningen, vilken påhejad av Goebbels släppte loss sin hakkorsprydda lynchmob – som med propagandaministerns egna ord gavs ”fria tyglar” att terrorisera judarna. Själv höll sig Hitler avsiktligt i bakgrunden för att upprätthålla illusionen om terroraktionen handlade om ett spontant iscensatt aktion, utan att för den skull släppa kontrollen. Om den skulle slå slint skulle han kunna två sina händer och lägga skulden på alltför nitiska underhuggare – ett väl använt diktatorsknep.

Det dröjde inte länge förrän terrormaskineriet var i fullt sving. Under natten, som snart blev känd som Kristallnatten eller *Reichskristallnacht* efter alla sönderslagna rutor, brändes eller förstördes 267 judiska synagogor, och mer än 7 500 affärer som ägdes av judar vandaliserades. Ett nittiotal judar dödades av SA- och SS-män. Ytterligare hundratals förtvivlade offer begick självmord eller misshandlades ihjäl i olika koncentrationsläger, där nära 30 000 judar spärrades in i samband med aktionen.

Göring som fått i uppdrag av Hitler att ”samordna de avgörande åtgärder” som skulle vidtas i kölvattnet på terroraktionen, gav order om att inga försäkringsbolag skulle ersätta den förstörda judiska egendomen. Istället skulle judarna tvingas betala ett ”bidrag” till nazi-regimen på en miljard(!) riksmark. Han gav också order om att all judisk affärsverksamhet skulle ha upphört från och med 1 januari 1939 och de skulle dessutom ha avyttrat alla markegendomar, värdepapper, ädelstenar och konstverk de ägde till detta datum. Något som blev inledningen på en ren huggsexa om judisk egendom, där nazisterna inte drog sig för att helt enkelt bara lägga beslag på den.

Men detta var inte nog. Upphetsat diskuterade nazi-ledarna den ena vilda planen efter den andra om hur de ytterligare skulle förfölja och plåga sina judiska offer. Alla galenskaperna förverkligades inte – åtminstone inte på en gång – men de åtgärder som vidtogs var kännbara nog för den redan hårt terroriserade judiska folkgruppen.

Den 15 november kördes alla kvarvarande judiska skolbarn ut från de tyska skolor de lyckats att få stanna kvar i, och den 19 november uteslöts alla judar från det allmänna välfärds-

systemet. Den 28 november blev det fritt fram för alla myndigheter att förbjuda judar att vistas på vissa platser eller i vissa områden – i Berlin stängdes från och med den 6 december alla teatrar, biografier och andra kultur- och rekreationsanläggningar för judarna. Den 3 december drogs alla judiska körkort in och från 1 januari 1939 blev de tvungna att lägga till namnen ”Israel” eller ”Sara” till sina förnamn. På område efter område kringskars judarnas tillvaro alltmer av åtgärder och beslut som utgjorde en korsning av nazisternas ohöljda brutalitet och det byråkratiska pedanteri som kommit att förknippas med den tyska ämbetsmannakåren. Så förbjöd inrikesministern den 29 december judar att hålla sig med brevdovor.

Även om nazi-regimen fortfarande gav intryck av att den i första hand avsåg att tvinga judarna att lämna tyskkontrollerad mark kan det knappast råda någon tvekan om att Kristallnatten var stort steg på vägen mot det som bara några år senare skulle kulminera i Förintelsen – det systematiska massmordet på 6 miljoner judar.

Förintelsen

Sex miljoner judar mördades av nazisterna. Hur var det egentligen möjligt? Förklaringen ligger inte bara i nazisternas dödliga antisemitism och det faktum att de lyckades skapa en negativ inställning till judarna bland den tyska befolkningen. En viktig bit av förklaringen ligger också i de svaga protesterna från omvärlden. Även de styrande i Sverige har en del av ansvaret för att nazisternas massutrotningskampanj kunde ta sig så fasansfulla proportioner.

Omedelbart efter det nazistiska maktövertagandet i januari 1933 organiserade Hitlers stormtrupper, SA, en bojkott av alla affärer som ägdes av judar och av alla judiska jurister och läkare. Kort därefter avskedades praktiskt taget alla judiska statstjänstemän. Samtidigt greps en rad judar och skickades till de nyinrättade koncentrationslägren tillsammans med (eller som en del av) andra grupper – kommunister, socialdemokrater, homosexuella och zigenare – som regimen föresatt sig att tysta.

I september 1935 antogs de rasistiska Nürnberg-lagarna, som berövade alla judar deras tyska medborgarskap och förbjöd äktenskap och "utomäktenskapliga" relationer mellan tyska medborgare och judar. Dessa lagar utökades undan för undan. Från 1937 började "ariseringen" av näringslivet. Från mitten av 1938 tvingades judarna bära legitimation och pass och lägga till namnen "Israel" eller "Sara" till sina förnamn.

Som en följd av den rasistiska lagstiftningen såg sig myndigheterna tvungna att precisera vilka de ansåg vara judar för att det juridiska maskineriet inte skulle hamna i beråd. "*Jude är den som har åtminstone tre judiska far- eller morföräldrar. Jude är den som tillhör det judiska religiösa samfundet*", meddelade en förordning i november 1935.

Till följd av förföljelser valde många judar föga förvånande att lämna Tyskland. Av den drygt halva miljon som fanns i Tyskland emigrerade cirka 150 000 mellan 1933 och 1938. Men snart ställdes de nazistiska myndigheterna inför ett till synes svårbemästrat problem i kölvattnet på Tredje rikets imperialistiska ambitioner: För varje område som annekterades – Österrike, Sudetlandet, Tjeckoslovakien – ökade antalet judar under nazistisk kontroll, trots ökade påtryckningar på judarna att emigrera och trots att man även tillgrip rena deportationer.

I slutet av oktober 1938 utvisades mer än 15 000 judar som var polska medborgare. I protest mot denna massdeportation sköt Herschel Grynszpan, vars föräldrar var bland dem som utvisats, ner tysk ambassadstjänsteman i Paris den 7 november.

Grynszpans attentat blev en förevändning för att ytterligare dra åt snaran. Natten den 9 november brändes hundratals judiska synagogor och mer än 7 000 affärer som ägdes av judar sattes i brand eller förstördes. Denna natt av terror blev känd som Kristallnatten eller *Reichkristallnacht*; efter alla sönderslagna rutor. Ett nittiototal judar dödades och nära 30 000 spärrades in i olika koncentrationsläger. Judarna tvingades att betala en kollektiv bötessumma på över en miljard Reichsmark och dessutom betala för all den förstörelse som nazisterna ställt till med under Kristallnatten.

Vid krigsutbrottet i september 1939 upphörde alla möjligheter för judarna att emigrera, samtidigt som antalet judar på nazi-kontrollerad mark ökade med ytterligare nära två miljoner till följd av erövringen av västra Polen (den östra hamnade i Stalins händer).

Tre veckor efter världskrigets utbrott lade säkerhetspolisens chef Reinhard Heydrich fram riktlinjerna för SS-enheterna i Polen. Judarna skulle samlas ihop i stora ghetton som förberedelse för den slutliga lösningen. I oktober 1939 deporterades de första judarna från Österrike till ghetton i det ockuperade Polen. Det är i samband med upprättandet av ghettona som det görs obligatoriskt för judar att bära den gula Davidsstjärnan. Parallellt med

deportationerna trappades terrorn upp. Redan i samband med invasionen av Polen iscensatte SS-förband pogromer mot judiska bosättningar.

Från och med invasionen av Sovjetunionen sommaren 1941 brast alla återstående för-dämningar. Kriget skulle vara ett utrotningskrig förklarade Hitler för sina militära rådgivare. Detta gällde i synnerhet judarna. I invasionens kölvatten iscensattes jättelika massakrer. I månadsskiftet september-oktober avrättade SS 34 000 judar enbart i Kiev.

Den 20 januari 1942 samlades en rad höga ämbetsmän från de viktigaste nazistiska myndig-heterna i den exklusiva Berlinförorten Wannsee för att under ordförandeskap av Heydrich, *”förbereda den slutgiltiga lösningen på den europeiska judefrågan.* ” Eftersom det handlade om en statshemlighet är det av Adolf Eichmann upprättade protokollet från konferensen tillrättat, men innebörden är klar: Europas judar skulle förintas.

Även om det uppenbarligen inte existerar något dokument i vilket Hitler uttryckligen gav order om att iscensätta den slutliga massförintelsen av judarna, råder det ingen tvekan bland seriösa historiker om att den nazistiske diktatorn var den som personligen fattade beslutet. Inte bara på grund av det orimliga i att Hitlers underhuggare på egen hand skulle iscensätta en så vittomfattande och dödlig operation i en fråga som de visste att Führern var starkt engagerad i. Än mer som de indirekta bevisen är överväldigande. Exempelvis förklarade SS-chefen Himmler uttryckligen i en rad tal inför utvalda kretsar av SS-officerare, höga nazi-funktionärer och militärer att judeutrotningen skedde på Hitlers order. Avsaknaden av en skriftlig ”Führer-order” om massförintelsen i en stat vars byråkrati var ökad för sitt dokumentations-pedanteri är så iögonfallande att den inte kunde vara annat än avsiktlig: Hitler ville helt enkelt inte att en sådan order skulle finnas på papper, vilka ju har en obehaglig förmåga att komma på avvägar.

När Wannsee-konferensen hölls hade redan det första systematiska gasningarna av judar tagit sin början i Chelmno. Det var början på förintelselägren som med mördande effektivitet skulle utplåna miljontals judar. Fullt utbyggt omfattade förintelsemaskineriet fyra renodlade förintelseläger, Chelmno, Belzec, Sobibor och Treblinka, och två kombinerade koncentrations- och förintelseläger, Majdanek och det jättelika lägerkomplexet Auschwitz-Birkenau.

Enligt kommandanten för Auschwitz-Birkenau, Rudolf Höss, skall minst 2,5 miljoner ha dödats i detta läger fram till och med slutet av 1943. Till detta kom enligt honom ytterligare en halv miljon som dog på grund av svält och sjukdomar. Detta utgjorde mellan 70 och 80 procent av alla som skickades till Auschwitz-Birkenau, resten användes till slavarbete i de industrier som fanns inom lägret.

Inför det annalkande nederlaget försökte nazisterna frenetiskt sopa igen alla spår av förintelselägren och avrätta de återstående fångarna eller tvångsförflytta de överlevande längre in i det sönderfallande Tredje riket. När de sista resterna av det nazistiska väldet kapitulerade på våren 1945 hade 6 miljoner judar mördats eller en tredjedel av alla judar som funnits i världen före kriget. Totalt antas antalet människor som gasats eller på annat sätt dömt i de nazistiska koncentrations- och förintelselägren uppgå till långt över 10 miljoner.

Hur blev massförintelsen möjlig?

Antisemitismen var inget nazistiskt påfund eller speciellt särdrag för Tyskland eller, rättare sagt för tyskarna, eftersom Tyskland som statsbildning uppstod först på 1870-talet. Den fanns latent i hela Europa och gick långt tillbaka i historien. Inte minst underblåstes den av den kristna kyrkan, som betraktade såväl andra religioner som kritikerna inom de egna leden, med fientliga ögon. Den missade sällan missade ett tillfälle att påpeka att Jesus korsfästes av judarna. Att Jesus själv – den mån han nu verkligen existerat – i rimlighetens namn borde räknas till judarna talade den inte lika högt om.

Den fientliga inställningen späddes på av den sociala position judarna under lång tid intog i det förkapitalistiska europeiska samhället som köpmän och penningutlånare. Från att från

början varit aktade och beskyddade av härskarna, kom den frambrytande kapitalismen att tränga undan judarna till en marginell ekonomisk roll i vilken de kunde utmålas som snikna ockrare och utsugare, och göras till syndabockar för fattigdom och elände.

Visserligen undkom en del judar detta öde och blev istället en del av den härskande klassen, likt familjen Rothschild som i kölvattnet på den franska revolutionen och Napoleonkrigen gick från ett visserligen välbärgat men kringskuret liv på den trånga och överbefolkade Judengasse i Frankfurt till att bli en av Europas rikaste och mäktigaste finansfamiljer. Men i anti-semiternas ögon blev dessa gradvis alltmer assimilerade judar bara ytterligare bevis för att judarna blivit ”den främsta maktfaktorn i Västerlandet” (formuleringen är hämtad från Wilhelm Marr som brukar påstås vara upphovsmannen till termen ”antisemitism”).

Att många judar till följd av förföljelserna kom att ansluta sig till olika samhällskritiska partier, inklusive de öppet socialrevolutionära – t ex. Ferdinand Lassalle, Rosa Luxemburg, Leo Trotskij, Grigorij Zinovjev, Eugen Leviné, Paul Levi, August Thalheimer och Georg Lukács, för att bara nämna några namn – gjorde naturligtvis inte saken bättre i ögonen på antisemiterna, som givetvis inte tvekade att göra stor sak av att Karl Marx judiska ursprung.¹

Fram till början av 1800-talet hade begreppet ras i huvudsak bara syftat på någons härkomst, men i och med de pseudovetenskapliga ras-teoriernas uppkomst, kom judehatet att kopplas ihop med grumliga funderingar kring den ”semitiska rasens” påstått negativa (ärfvliga) egenskaper. Eller för att citera Hitlers hysteriska utfall i *Mein Kampf*, denna tungfotade skrift i vilket den framtida diktatorn förbluffande öppet lägger fram sina åsikter:

”Vore judarna allena här på jorden skulle de sjunka ner i smuts och orenlighet och söka överflygla och utrota varandra i en hatfull inbördeskamp, såvida inte deras fullständiga brist på varje offervilja och den därav följande fegheten skulle förvandla även denna till komedi.”

Hitlers egen version av antisemitism grundlades i förkrigstidens Wien där antisemitismen hade ett starkt fäste. (I samband med Österrikes införlivande med Tredje riket 1938 upptäckte de österrikiska judarna till sin chock att de inhemska antisemiterna var minst lika våldsamma som de tyska.) Men våldsamheten i den nazistiska antisemitismen kan inte förklaras med en mans vanvettiga fantasier eller de antisemitiska föreställningar som var i allmänt svang. I själva verket var det ett uttryck för en rörelse vars normer formats av ett ytterst blodigt krig och de våldsamma klasstrider som följt på det. Förföljelser av verkliga och inbillade meningsmotståndare var vardagsmat långt innan nazisterna ens kommit i närheten av makten.

Det innebar också att nazisterna drog till sig all sorts depraverade personligheter. Ta till exempel Julius Streicher. Hans antisemitiska, sadistiska och halvpornografiska *Der Stürmer* gjorde till och med de nazistiska moralvaktarna generade. Men Streicher beskyddades av Hitler som läste varje nummer av *Der Stürmer* från första till sista sidan.

Väl vid makten kunde denna rörelse använda en modern industristats alla resurser för att krossa och förfölja sina offer. Men, och det är viktigt att komma ihåg, det var inte främst antisemitismen som gav Hitler makten – utan det faktum att han och hans rörelse framträdde som den desperata medelklassens ”lösning” på den akuta politiska kris Tyskland befann sig i till följd av depressionens förödande effekter. När de styrande kretsarna beslöt att släppa in

¹ Ferdinand Lassalle var en av den tyska socialdemokratins grundare, Rosa Luxemburg var den mest namnkunniga ledarna för den tyska socialdemokratins vänsterflygel åren före det första världskriget och en av grundarna av det tyska kommunistpartiet, Leo Trotskij var en av den ryska Oktoberrevolutionens främsta ledare och sedermera den mest kände av Stalins kommunistiska motståndare, Grigorij Zinovjev var Kommunistiska Internationalens första ordförande och en av Stalins offer, Eugen Leviné var den kommunistledda bajerska sovjetrepublikens ledare, Paul Levi var under några år det tyska kommunistpartiets ledare innan han blev en av ledarna för den tyska socialdemokratins vänsterflygel, August Thalheimer var en av det tyska kommunistpartiets främsta teoretiker innan han drevs ut i kylan, och Georg Lukács var kulturkommissarie i den kortlivade ungerska sovjetrepubliken innan han blev en av stalinismens främsta intellektuella (och, efter Stalins död, kritiker).

nazisterna i regeringsställning, efter att ha misslyckats med att styra landet med hjälp av minoritetsregeringar, fick de den dödliga nazistiska antisemitismen på köpet.

Genom att krossa allt organiserat motstånd blev det möjligt för naziregimen att göra antisemitismen till statlig politik. Gradvis kom också den outhärliga antisemitiska propagandan att påverka stora delar, om inte majoriteten, av den tyska befolkningens inställning till judarna i negativ riktning. Delta i synnerhet som ingen kunde säga emot och regimen medvetet gick in för att avskärma befolkningen från omvärlden.

Den demoralisering och förvirring som drabbat större delen av nazisternas motståndare till följd av deras förkrossande nederlag spelade också in. Det gjorde att det inte fanns någon grogrund för något starkt motstånd mot nazisterna, vare sig i denna fråga eller någon annan.

Inte så få tyskar gynnades dessutom av förföljelserna och rationaliserade sina nyvunna fördelar genom att stämma in i den antisemitiska kören. Förföljelserna, utrensningarna och deportationerna gjorde det möjligt för många att ta ytterligare några steg på karriärstegen, eller komma över bostäder och företag för en billig summa. Det finns åtskilliga vittnesmål om hur folk lagt beslag på kläder och inventarier som tillhört deporterade judiska grannar.

Även de styrande i Sverige bidrog

Starkt bidragande var också omvärldens reaktion. Regimernas öppna och brutala antisemitism mötte enbart svaga protester från de tongivande kretsarna i resten av västvärlden. I själva verket drog de sitt strå till stacken för att demoralisera och isolera judarna, inte minst genom att försvåra möjligheterna att fly undan den nazistiska terrorn.

Ett slående uttryck för detta var Evian-konferensen i juli 1938. Den hade sammankallats till den franska semesterorten Evian-les-Bains vid Genevesjön av USA:s president Franklin D Roosevelt för att diskutera de judiska flyktingarnas situation. 32 länder deltog, däribland representanter för Sverige.

Under nio dagar diskuterade delegaterna och gav uttryck för sin påstådda sympati för de judiska flyktingarnas utsatta situation, men bara den lilla Dominikanska Republiken erbjöd sig att ta emot ytterligare flyktingar.

Konferensen tog initiativ till en officiell kommitté med uppgift att ta upp en diskussion med de länder som hade judiska flyktingar om möjligheterna att möjliggöra permanent bosättning och dessutom försöka förmå de nazi-tyska myndigheterna att samarbeta för att garantera *"förutsättningar för en ordnad emigration"*. Kommittén fick dock inget större stöd från sina medlemsländer och åstadkom därför ytterst lite.

Naziregimen var inte sen att häcklande ställa Evian-konferensens ytterst magra resultat mot den kritik den utsattes för för sin behandling av judarna. *"Ingen vill ha dem"*, skrev nazisternas huvudorgan *Völkischer Beobachter*.

De styrande i Sverige utgjorde inget undantag i sammanhanget. De svenska myndigheterna var inte bara bidragande till att judarnas pass kom att stämplas med ett stort rött *"J"* av de nazistiska myndigheterna för att underlätta för passkontrollen att, sålla ut och avvisa judiska flyktingar från Sverige. De vägrade i en del fall judiska flyktingar att ens resa genom Sverige till de länder de fått asyl i. Allt som allt fick cirka 3 000 judar tillstånd att slå sig ner i Sverige före krigsutbrottet. Proportionellt räknat innebar det ett mindre antal än vad som fick uppehållstillstånd i länder som Holland och Frankrike.

Tidigare än någon annan fick de svenska myndigheterna information om massgasningarna av judarna. Bland annat genom att en SS-officer, Kurt Gerstein, tog kontakt med en svensk diplomat, Göran von Otter, och berättade om de kusligheter han upptäckt. Gerstein hade sökt sig till SS för att ta reda på vad nazisternas elitkår egentligen höll på med. Skakad berättade han för von Otter om sina hemska erfarenheter. Gerstein, som ansvarade för gifttransporterna

till förintelselägren, ville att de svenska myndigheterna öppet skulle avslöja judeutrotningen. Men när von Otter vidarebefordrade de kusliga uppgifter han fått av Gerstein möttes han av ointresse. Nu var Gerstein inte den enda informationskällan, sakta men säkert hopades rapporterna om Förintelsen hos de svenska myndigheterna, främst utrikesdepartementet. Men regeringen fortsatte att hålla tyst.

Det var först mot senare delen av kriget när det är uppenbart att Tredje riket är på väg att förlora kriget som regeringskretsarna började att reagera. Inte minst därför att de såg en möjlighet att förbättra sin trovärdighet gentemot de allierade. Första steget blev att i all tysthet via Röda korset erbjuda de norska judar som ännu inte deporterats av nazisterna, en fristad i Sverige.

Detta initiativ följdes sedan av andra initiativ i samma riktning, bland annat lyckades man rädda merparten av de 8 000 judar som fanns i Danmark. Det mest kända initiativet var dock Bernadotte-expeditionen som ledde till att cirka 21 000 fångar från olika nazistiska koncentrationsläger transporterades till Sverige. Av dessa uppskattas cirka 6 500 ha varit judar.

Det totala antalet judar som fick hjälp från Sverige under kriget beräknas ha uppgått till cirka 45 000. Jämfört med de sex miljoner som mördades är det en ganska blygsam insats, även om många enskilda gjorde storartade insatser. De svenska insatserna härrör dessutom från senare delen av kriget, när det stod klart att Tredje rikets dagar var räknade. Då först vågade de svenska myndigheterna ge klartecken för humanitära insatser. Men till och med då agerade man på Tredje rikets villkor, eftersom ingen av dessa insatser varit genomförbara om nazisterna satt sig emot dem. Och inte protesterade man så det hördes heller.

Faktum är, konstaterar den amerikanske historikern Steven Koblik som speciellt studerat Sveriges inställning till judarna 1933-1945, att det ”*officiella Sverige höll tyst, totalt tyst*” under hela kriget för att inte störa relationerna med Nazityskland. I boken *Om vi teg skulle stenarna ropa* är hans dom över de svenska myndigheternas inställning mycket hård:

”Regeringens politik hindrade inte bara den svenska allmänheten från att helt förstå judarnas belägenhet, utan den bidrog också till den allmänna internationella förtegenhet vars verkningar förmodligen var avgörande för den slutliga lösningens framgång.”

Motstånd

Till allt detta kommer att de långvariga och avsiktligt nedbrytande förföljelserna och omvärldens likgiltighet gjorde att det var få judar som orkade kämpa mot sina nazistiska förtryckare. Trots detta fanns det ändå judar som gjorde motstånd, och det ända in i förintelsemaskineriets hjärta. I både Treblinka och Sobibor revolterade de fångar som nazisterna valt ut för att bemanna lägren, och flera av dem som deltog i upproren lyckades fly. Det största upproret var Warszawa-ghettots resning på våren 1943 – det första större upproret mot naziväldet på ockuperad mark. De uselt beväpnade ghettoinvånarna höll i nästan en månad mot den nazistiska krigsmaskinen.

Samtidigt säger det en hel del om hur utbredd och djupt rotad judehatet var nazisterna förutan, att de judiska partisaner som opererade i det Polen där förintelselägren var belägna, var tvungna att försvara sig med vapen i hand mot antisemitiska polska motståndsgupper.² (Se not 2.) Ironiskt nog betraktades polackerna också som *Untermenschen* av nazisterna, som kunde inte bestämma sig för om de skulle deportera 16-20 miljoner polacker till Sibirien eller helt enkelt utrota dem när kriget väl var vunnet – istället sköt de upp beslutet till dess segern var säkrad.

² Men samtidigt skall man komma ihåg att även om det är sant att flera hundra judar – inte flera tusen som de första uppgifterna angav – brändes levande i en massaker iscensatt av polacker i den lilla staden Jedwabne nordöst om Warszawa 1941, så överlevde omkring 100 000 judar tack vare den hjälp de fick av andra polacker och att drygt 2 000 polacker avrättades för att de skyddat judar. (Polen förlorade sammanlagt 6,5 miljoner medborgare – inklusive den judiska befolkningen – under den nazistiska ockupationen.)

Nazismen och den tyska ungdomen: ”Ditt barn tillhör oss redan.”

”När en motståndare deklarerar ’Jag kommer inte över på er sida, säger jag lugnt: ’Ditt barn tillhör oss redan ... Vad är du? Du kommer att försvinna. Men dina ättlingar befinner sig i det nya lägret. På kort tid kommer de inte att känna till något annat än denna nya gemenskap.’”(Adolf Hitler)

Den 31 januari 1933 utsågs Adolf Hitler till regeringschef för en borgerlig koalitionsregering av president Hindenburg. Den styrande kretsen kring den alltmer senile presidenten hade tvekat länge inför att släppa in nazisterna i regeringsställning trots att nazipartiet sedan genombrottsvalet 1930 utgjorde landets största parti. Nu hoppades de att nazisternas tillbakagång i det allra senaste valet skulle göra Hitler lättare att kontrollera.

De räknade kapitalt fel. Inom loppet av några månader stod nazisterna som ensamma segerherrar. Alla andra politiska riktningar med början från den tyska arbetarrörelsen undertrycktes eller tvingades att upplösa sig och Hitler grep makten som landets diktator – eller rättare sagt tvingade ett av segerrusiga stormtrupper omringat parlament att i april ge honom diktatorisk makt. De enda som hade mod att rösta emot den fullmaktslag som gav Hitler diktatorisk makt var den socialdemokratiska parlamentsgruppen; den kommunistiska befann sig antingen i de nyupprättade koncentrationslägren eller hade tvingats under jorden eller i exil – där de snart skulle följas av tusentals och åter tusentals andra.

Det var början på en tolvårig diktatur som inte bara skulle omgestalta Tysklands inre liv utan också Europas karta. När den kollapsade i samband med det militära nederlaget på våren 1945 hade miljoner människor fått betala för dess brutala välde. Enbart i koncentrations- och förintelselägren beräknas tio miljoner människor ha dött eller mördats.

Utrensning och likriktning

Efter nazisternas makterövrande kom hela det tyska samhället snabbt att nazifieras eller likriktas. En så strategiskt viktig sektor som utbildningsområdet var inget undantag, i synnerhet inte i perspektiv av att kunna kontrollera och forma ungdomen. Som Hitler själv uttryckte det: ”Bara den som äger ungdomen vinner framtiden.”¹

Lärarnas organisationer slogs samman i Nationalsocialistiska Lärarförbundet under nazisten Fritz Wächtler. Det kom att omfatta praktiskt taget alla lärare. Att uteslutas ur denna innebar detsamma som att bli avsatt som lärare.

Lärarna gjordes till statstjänstemän och ålades att lojalt tjäna den nazistiska staten. Enligt Civiltjänstlagen (1937) beordrades de att ständigt vara redo ”att utan inskränkningar försvara den nationalsocialistiska staten”.² Som bekräftelse på sin roll som Führerns tjänare svor de dessutom en ed att vara ”trogna och hörsamma” mot Hitler. Med tiden kunde ingen bli lärare utan att ha tjänstgjort i SA, Arbetsfronten eller ha varit med i Hitlerjugend.

Även om lärarna inte systematiskt övervakades av Gestapo och andra säkerhetspolisiära organ, så stod de i praktiken under konstant kontroll, både genom att deras göranden och låtanden fördes in i de personalakter som fortlöpande fördes och genom den spontana åsiktskontroll som utövades genom den dagliga samvaron med kollegor och elever vars sympatier oftast låg hos nazismen. Det var ingen situation som uppmuntrade till frispråkighet eller öppet oppositionella yttranden.

Även om många lärare kom att tillhöra uppståndet av ”marsfrälsta” – som nazisternas gamla garde ironiskt betecknade dessa senkomlingar till det segrande partiet – så underlättades

¹ Brenda Ralph Lewis, *Hitler Youth*, sid 7.

² Shirer, *Det tredje rikets uppgång och fall*, Första delen, sid 291.

processen av att stora delar av lärarkåren välkomnade och sympatiserade med nazisterna. Som Richard Grünberger konstaterar utgjorde lärarna

”en av de mest politiskt pålitliga sektioner av befolkningen. Nittiosju procent av alla lärare tillhörde nazi-lärarnas organisation ... och så tidigt som 1936 (dvs innan stoppet för rekrytering till partiet efter makterövrande upphävdes) tillhörde 32 procent av alla NSLB-lärare nazipartiet. Denna grad av partimedlemskap var nästan dubbelt så hög som den som kunde återfinnas i de nazistiska statstjänstemännens organisation.”³

Och inte bara det:

”Fjorton procent av lärarna jämfört med 6 procent av statstjänstemännen tillhörde partiets politiska ledarkår. Denna remarkabla uppslutning bakom regimen exemplifierades i partihierarkins högsta led av sjuttioåtta distriktsledare och sju Gauleiter (och vice Gauleiters) som hade framträtt ur lärarkåren.”⁴

I början av 1934 inrättades ett undervisningsministerium för hela riket. Det ställdes under ledning av den preussiske undervisningsministern Bernard Rust som fick titeln ”riksminister för vetenskap, skolväsende och folkbildning.”

Den alkoholiserade Rust var en tidigare lärare eller rektor – uppgifterna varierar – som avskedats av de lokala myndigheterna i Hannover 1930 för vad som påstås ha varit tecken på mental instabilitet. Som William Shirer påpekar i sin monumentala studie av det Tredje riket kan det ha berott på hans fanatiska uppslutning bakom nazismen: ”*Dr Rust predikade nämligen det nazistiska evangeliet med Goebbels glöd och med Rosenbergs virrighet.*”⁵

Rust, som dessutom var *Obergruppenführer* i Hitlers stormtrupper, SA, hade varit medlem i nazistpartiet sedan början av 20-talet, och var med andra ord en av dessa ”alte kameraden” som Hitler hade ett svagt öga för.⁶

Nazistisk pedagogik

Rust fick nu till uppgift att förverkliga den anti-intellektuelle Führerns idéer om hur en god arisk utbildning skulle se ut. I *Mein Kampf*, den bok han dikterat i Landsbergs-fängelset efter sitt misslyckade kupp försök 1923, och som enligt *Der Deutsche Erzieher*, pedagogernas officiella organ, var deras ”*ofelbara pedagogiska ledstjärna*”⁷ förklarade Hitler:

”När vi uppställer bevarandet, vården och utvecklingen av de bästa raselementen av de bästa raselementen som statens första uppgift i nationalitetens tjänst, är det klart att denna omsorg inte får inskränka sig till att man tar hand om de nyfödda små folk- och rasfränderna. De unga telingarna måste även i fortsättningen uppfostras till värdefulla medlemmar av nationen.”⁸

Några av de pedagogiska grundtankar som kommer att genomsyra den nazistiska pedagogiken i Tredje Riket är tydligt och formulerade i den pedagogiskt sett tungfotade och tjugatiga *Mein Kampf*:

- Rasismen: ”*Den nationella statens hela bildnings- och uppfostringsarbete måste kulminera i uppgiften att i ungdomens hjärtan och hjärnor instinkts- och förståndsmässigt bränna in rasuppfattningen och raskänslan. Ingen pojke eller flicka skall lämna skolan utan att ha full insikt om nödvändigheten och innebörden av blodets renhet.*”⁹
- Antiintellektualismen: ”*Den nationella staten får inte inrikta sitt undervisningsarbete på att plugga in rent vetande utan på att skapa kärnsunda kroppar. Först i andra hand*

³ Richard Grünberger, *A Social History of the Third Reich*, sid 364.

⁴ Ibid.

⁵ Shirer, *Det tredje rikets uppgång och fall*, a.a., sid 290. Efter att ha läst Rusts presentation av det tyska skolväsendet i antologin *Tyskland talar från 1939*, är jag böjd att instämma.

⁶ Ibid. sid 290.

⁷ Ibid. sid 291.

⁸ Adolf Hitler, *Mein Kampf* sid 380.

⁹ Ibid. sid 398-399, kursiverat i originalet.

*kommer utbildandet av de andliga färdigheterna, och då särskilt viljekraften och beslutsamheten i förening med stärkandet av ansvarskänslan och i sista hand därefter den vetenskapliga skolningen.”*¹⁰

- Fysisk hårdning: *”Trohet, offervillighet och tystlåtenhet är dygder som ett stort folk absolut behöver, och få fram dem i skolan är viktigare än många andra uppgifter som fyller läroplanen idag. Hit hör också att vänja de unga av med veklig klagan, gråt och skrik etc. Om barnet inte av sin uppfostrare får lära sig att tigande utstå lidanden och orättvisor, är det inte att undra på om mannen senare i kritiska situationer, exempelvis när han står vid fronten, sysselsätter hela postväsendet med att befördra jämmerliga klagobrev.”* ... *”I sitt uppfostringsarbete har den nationella staten sålunda vid sidan av den kroppsliga utbildningen lägga största vikt vid karaktärsdanningen.”*¹¹

Eftersom Führerns ord var heliga, trots att det stack mer än en kritiker i ögonen att den nazistiska ideologin i sig var ett eklektiskt hoprafs av olika mer eller mindre halvsmälta idéer hämtade från disparata håll, var fältet fritt för allehanda epigoner att breda ut sig.¹²

Den nazistiska skolan

Ansvar och kontrollen över skolan flyttades från de kommunala myndigheterna och delstatsregeringarna till det nya undervisningsministeriet som ett led i den nazistiska statens ambitioner att centralisera makten.

Det nya ministeriet behöll i stort själva den organisatoriska strukturen med en fyraårig botten-skola med olika påbyggnader i form av yrkes- och fackskolor eller fortsatta allmänna studier med maximalt nio års studier som den ärvt av sina föregångare. Däremot rensade den i läroplanerna och kunskapsstoffet minskades till förmån för färre ämnen och ökad fysisk träning. Arbetsbelastningen ökade dock för lärarkåren genom nya arbetsuppgifter tillkom (däribland i den allomfattande nazistiska partiapparaten och dess otaliga sidorganisationers tjänst), samtidigt som de genomsnittliga klasstorlekarna i grundskolan ökade från 39 (1931) till 45 (1939).¹³

De äldre lärarna utsattes för en intensiv omskolning i form av föreläsningar, kurser, studiecirkel och sk skolnings- eller utbildningsläger¹⁴, samtidigt som de nya kullarna av lärarstudier utbildades i nazismens ideologiska och pedagogiska idéer vid lärarhögskolorna.

A och O var förstas rasläran som lades till grund för hela undervisningen och förväntades genomsyra alla ämnen. Syftet var *”inte blott”* att *”meddela kunskaper, utan också påvisa*

¹⁰ Ibid. sid 381, kursiverad i originaltexten.

¹¹ Ibid. sid 388.

¹² Den marxistiske filosofen Henri Lefebvre upprepade egentligen bara en välkänd tes, när han fränt konstaterade att *”fascismen och hitlerismen i trots av sina löjliga pretentioner [har] inte kunnat lägga fram någon ’världsåskådning’*. De syftade till att ge en illusion av andlig förnyelse. Den italienska fascismens ideologer gjorde försöket att författa en *’fascistisk encyklopedi’* på kommando. Hitlerismens ideologer, såsom exempelvis Rosenberg har gjort försöket att ge en *’tolkning’* av historien på kommando. Om man undersöker dessa mystifikationer lite närmare så finner man bara en anhopning av ideologiska kvarlevor. Från den allra äldsta juadismen lånade de hitleristiska ideologerna idén om det utvalda folket om den ras som de *’fulländat’* under täckmantel av tvivelaktiga biologiska utfunderingar. Från marxisterna lånade de begreppet *’proletariatet’* men bara genom att förvränga det på ett bedrägligt vis och presentera föregivet *’proletära nationer’* (Tyskland, Italien, Japan), som var förutskickade att besegra de kapitalistiska demokratierna. Och så vidare. Ett gytter av lånade och plagierade idéer, en ansamling av demagogiska temata utan något rationellt samband (och som till raka motsatsen sköt ifrån sig allt förnuft), detta var vad den föregivna fascistiska *’världsuppfattningen’* bestod av.” Henri Lefebvre, *Marxismen*, sid 12-13.

¹³ Richard Grunberger, sid 369.

¹⁴ Vilket inte innebar så mycket teoretiska studier och diskussioner som marscherande, terrängövningar och gemensamt militäriskt organiserat lägerliv i syfte att lära sig kamratskapets dygder. Lägerkurserna var obligatoriska och noterades i lärarens personalakt.

konsekvenserna på livets alla livets områden och väcka ett nationalsocialistiskt sinnelag” ... ”Väcka stolthet över att tillhöra det tyska folket, bäraren av kampen för det nordiska arvet, och på så sätt inverka på elevernas vilja, så att de medvetet arbetar på det tyska folkets rasliga förkovran.”¹⁵

Det handlade inte bara om att stärka ”de renrasiga” utan också om att diskriminera de miss-hagliga. Precis som överallt i det tyska samhället utsattes judiska elever för en systematisk diskriminering. Genom ”Lagen mot överbefolkning av tyska skolor och universitet” upprättades kvoter för hur många hel- och halvjudar en skola fick ha som elever. 1938 skärptes situationen ytterligare när en ny antogs som uteslöt alla judiska ungdomar från skolan.

Fysisk träning betonades i syfte att göra kroppen stark och uthållig, men också för att disciplinera och karaktären träna viljan. Men, och här kommer vi in på ytterligare ett kuriöst inslag i det nazistiska tänkandet, de gymnastiska övningarna skulle avpassas efter det tyska folkets raskaraktär och hjälpa till att renodla den.

Enligt nazisten Rudolf Bode, kännetecknades de olika raserna inte bara av sitt utseende och andra karaktäristiska drag, utan också av olikartade rörelsescheman.

”Den nordiska rasen karakteriseras av sin härskarbegåvning ansåg han. I enlighet därmed är den nordiska mannens rörelser avmätta och fyllda av återhållen kraft. Lugn, paus i rörelserna, beskyddande åtbörder, tyngd och eftertryck röjer härskarnaturen.” ... ”Alla gycklarkonster och varieténummer, där man står med huvudet ner och fötterna upp och bäcken- och skuldergördelns fysiologiska bestämmelse får byta plats, står i motsättning till germanskt väsen. De lagar som råder i den nordiska människans blod, fordrar, att alla hennes rörelser har sin grund i den uppräta hållningen, ty den är den kungliga och enda etiskt värdefulla’ ”¹⁶

Konstundervisning gavs paradoxalt nog en framskjuten plats eftersom ”[d]en bildande konsten ... betraktades som ett uttryck för rassjälen eller folkanden, och att syssla med konst blev detsamma som att träda i förbindelse med de högsta andliga krafterna i folket.”¹⁷ Av konstarterna betraktades musiken som den i särklass viktigaste. Nu handlade det inte självfallet om ett fritt konstutövande utan om en målmedveten indoktrinering i vad som av nazismen betraktades som god konst, dvs en nostalgiskt-vöklisch tillbakablickande och systematisk förfalskning av konstens utveckling och former där exempelvis modernistisk konst och jazz betraktades som ”urartade” konstformer.

Ämnet historia kom föga förvånande att handla om de germanska folkens ”banbrytande” historiska insatser med kulmination i det Tredje rikets tillkomst.

”Genom den historieundervisning som meddelades i skolorna fick ... eleverna lära sig att det germanska folket hade burit kulturen från norr till söder, från väster till öster. De fick följa de nordiska herrefolket i den och de svårigheter som mötte dem på vägen. På detta sätt fick de se rasläran tillämpad på historien.”¹⁸

Men, som den österrikiska pedagogen Gusti Bretter påpekade i *Skolan i den totalitära staten* handlade det också om att använda historieundervisningen till att ge ”de unga den rätta hållningen inför dagens krav.” ... ”Kontentan av vad man skall lära sig, det som varje elev borde föra med sig ut ur skolan, sammanfattade D. Klagges för det lägsta stadiet på följande vis:

- 1) *Livet är en kamp.*
- 2) *Vi är ingenting utan ledaren.*
- 3) *Ditt folk är din framtid,*

¹⁵ Citerat ur riktlinjerna för det raspolitiska uppfostringsarbetet, 15/1 1935, Gusti Bretter sid 80.

¹⁶ Gusti Bretter, *Skolan i den totalitära staten*, sid 88.

¹⁷ Ibid. sid 91.

¹⁸ Ibid. sid 109.

4) *Folkkamrater är ödeskamrater.*

5) *Sitt blod, din högsta skatt.*¹⁹

I matematiken introducerades inga nya metoder men däremot nya räkneexempel i stil med att beräkna projektilbanor för artilleri och andra militärt relaterade räkneuppgifter, i fysiken studerade man bl a radio, telefoni och skjutvapnens konstruktion, och i kemin olika gasers verkan. I biologin är det förstås den nazistiska rasläran som intar högsätet.

Kinder und Küche

Den nazistiska kvinnosynen ansåg att kvinnan var predestinerad för *Kinder und Küche*. Syftet med utbildning för unga kvinnor kunde därför bara vara att fostra goda mödrar och hushållerskor, för vilka det var en central uppgift att förse Tyskland med så många barn som möjligt.²⁰ Som Hitler förklarade:

”Vad mannen ger i mod på slagfältet, ger kvinnan i evig självupppoffring, i evig smärta och lidande. Varje barn som en kvinna ger upphov till är en kamp, en kamp för existensen av hennes folk.”²¹

Många unga kvinnor som fortsatte att studera riskerade att hamna i en återvändsgränd genom att de tvingades in i en ”huslig” utbildning som ledde till vad som nedsättande betecknades som ”Pudding-examen”. Först 1941 blev det möjligt för kvinnor med denna examen att söka in vid universiteten – där konkurrensen om platser för kvinnor var stenhård.²²

Som en åtgärd mot ”*överbefolkningen*” av skolor och universitet försökte nazisterna nämligen redan tidigt att minska antalet kvinnliga elever i högre skolor och på universitetsnivå. Redan 1934 tilläts bara 1 500 av 10 000 unga kvinnor som tagit den *Abiturexamen* som krävdes, att fortsätta till universitet, där antalet platser för kvinnor frystes till 10 procent.²³

Hitlerjugend

”Jag svär vid denna heliga ed vid Gud. Jag skall alltid vara trogen och lydig mot min Führer Adolf Hitler. Samvetsgrant och offervilligt skall jag som partimedlem i den tyska folkgemenskapens tjänst uppfylla min plikt och verka för den tyska nationens storhet och ära. Så sant mig Gud hjälpe.”
(Hitlerjugends ed till Hitler)

Skolan kompletterades av naziorganisationer som omfattade barn- och ungdomstiden och som ställdes under ledning av ”*Jugendführer des Deutschen Reiches*” Baldur von Schirach, som snabbt efter nazisternas maktövertagande övertagit eller upplöst alla rivaliserande organisationer.

Genom den lag som antogs den 1 december 1936 upplöstes alla återstående icke-nazistiska ungdomsorganisationer och medlemskap i den nazistiska ungdomsorganisationen gjordes obligatoriskt för alla barn och ungdomar mellan tio och arton. Undantagna var icke ”rasrena” och psykiskt instabila eller handikappade.

Även om förberedelserna började redan i och med skolgången kunde man bli medlem av Hitlerjugend först vid tio års ålder. Organisatoriskt var den uppdelad i olika köns- och ålderskategorier:

- Deutsche Jungvolk: pojkar 10-14 år
- Jungmädel: flickor 10-14 år

¹⁹ Ibid. sid 109-110.

²⁰ Så till den milda grad att nazisterna var beredda att se genom fingrarna med, ja till och med uppmuntrade unga kvinnor att skaffa sig barn oavsett om de hade en fast partner eller inte. Kravet var att modern och fadern var ”rasrena”. Senare drog sig de nazistiska myndigheterna inte ens för att kidnappa och omplacera barn från de ockuperade områdena om de levde upp till kravet på ”rasrenhet”.

²¹ Se Jennifer Keely, sid 32.

²² Richard Grunberger, sid 363-364.

²³ Ibid, sid 365.

- Hitlerjugend: pojkar 14-18 år
- Bund Deutscher Mädel: flickor 14-18 år

Övergången mellan de olika organisationerna ägde rum på Hitlers födelsedag den 20 april. Såväl övergångarna som tillvaron i Hitlerjugend var omgiven av symboler, ritualer och ceremonier för att stärka identifikationen med organisationen och dess ideal. Inte minst uniformerna spelade en viktig samhörighetsskapande funktion, och många ungdomar använde dem även i skolan och andra sammanhang.

I respektive organisation ingick man i en mindre enhet. Pojkar och flickor ingick normalt i en enkönad grundenhet om cirka femton ungdomar – *schaft* – som normalt ingick i en större enhet om tre *schafts* som kallades för *schar* och leddes av en *scharführer*, vars enhet i sin tur ingick i en större enhet. Deltagandet i verksamheten omfattade normalt två eftermiddagar per vecka, och två söndagar per månad. Tonvikten i verksamheten låg på fysisk fostran men också ideologisk indoktrinering.

Medlemmarnas insatser och resultat bokfördes noga. Pojkarna i Jungvolk som kallades för *pimpf* åtföljdes av en *Leistungsbuch* i vilken de enskilda pojkarnas längd, vikt, snabbhet, styrka, militära träning och resultat, samt ideologisk utveckling redovisades. Boken spelade en avgörande roll när frågan om anslutning till Hitlerjugend blev aktuell.

Merparten av de pojkar som antogs till Hitlerjugend anslöts till *Allgemeine Hitlerjugend*, men de pojkar som gjort bra ifrån sig i sina ledares ögon kunde ansöka om anslutning till någon av Hitlerjugends specialformationer, där den mest eftertraktade var dess flyg-sektion. Det fanns också avdelningar för motorintresserade, marin- och rid-intresserade. Det fanns till och med en säkerhetsstyrka; *Striefendienst*. Den hade skapats för att infiltrera motståndarorganisationer och övervaka den politiska ordningen och lojaliteten inom Hitlerjugend.

För flickor var inte valmöjligheterna lika stora, eftersom den nazistiska ideologin som tidigare nämnt hänvisade kvinnorna till en typisk ”kvinnlig” roll. Det fanns därför inga specialformationer inom *Bund deutscher Mädel*. Efter BDL kunde de dock ansluta sig till en frivilligorganisation, *Glaube und Schönheit*.

Som kuriosa kan nämnas att en bieffekt av den hårda fysiska träningen inom Hitlerjugend var att Tyskland var på god väg att bli en nation av plattfötter. Redan 1936 visade sig en av tre värnpliktiga som genomgick läkarkontroll, lida av platta fötter.²⁴ De långa marscher med tung packning som tillhörde tillvaron i Hitlerjugend visade sig vara en alldeles för stor påfrestning för fötterna.

Högre utbildning

Även den högre utbildningen kunde inte undgå att drabbas av nazifieringen. Även om några tusen universitetslärare avskedades eller tvingades sluta accepterade den stora majoriteten av professorer och universitetslärare att inordnas i den nazistiska staten – med så stor lätthet att nazi-ledarna både blev misstroagna mot och gav uttryck för löje inför den snabba kappvändningen från en kår som tidigare hållit sig på avstånd från nazi-rörelsen.

Det var inte bara den stora massan av relativt anonyma universitetslärare, utan även internationellt kända och respekterade akademiker försökte bestiga eller klättra ombord på den nazistiska triumfvagnen. En av de mer uppmärksammade fallen av stjärnögda rekryter och anpasslingar var filosofen Heidegger som högtravande deklarerade att ”*Führern själv, och han ensam, är Tysklands verklighet och lag idag och i framtiden.*”²⁵

²⁴ Ibid, sid 345-346.

²⁵ Karl Dietrich Brascher, sid 337.

Majoriteten av universitetslärarna deltog också i eller stödde det ceremoniella brännandet av förbjudna böcker som ägde rum över hela Tyskland den 10 maj 1933. Flera professorer höll också tal i samband med ceremonierna, där de hyllade Hitler och nazi-diktaturen.²⁶

Trots detta stod inte den akademiska världen högt i kurs bland de antiintellektuella nazisterna och de drog sig inte för att ge offentlig uttryck för sin inställning. Inför studenter och Berlinuniversitetets akademiska senat ritade gauleiter Julius Streicher en vågskål på svarta tavlan och pekade på den skål som vägde tyngst och förklarade att den innehöll Hitlers hjärna, medan den andra och lättare med den samlade ”Dreck” /skit/ från professorernas hjärna.²⁷

Föga förvånande sjönk den akademiska standarden drastiskt till följd av nazifieringen. Exempelvis attackerade den tidigare Nobelpristagaren och ledaren för *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, den statliga organisationen för forskning, professor Johannes Stark, Albert Einstein och fördömde ”*alla judiska fysiker som egocentriska lögnare som bara var intresserade av personlig publicitet och kommersiella fördelar*”²⁸. Han försökte lägga grunden till en ”*arisk fysik*” i motsättning till den ”*judiska*”. Han var inte ensam. ”*Modern fysik är den [internationella] judendomens redskap att förstöra den nordiska vetenskapen... Sann fysik är en skapelse av den tyska anden*”, hävdade professor Rudolphe Tomaschek, ledare för det fysikaliska institutet i Dresden, som inte var buskablyg i sina anspråk: ”*I själva verket är hela den europeiska vetenskapen en frukt av ariskt eller ännu bättre av tyskt tankeliv.*”²⁹

Därför var det knappast överraskande när universiteten började undervisa inte bara i tysk fysik, utan också andra tyska vetenskaper, med *Rassenkunde*, rasvetenskap, i en nyckelroll.

Som en effekt av nazisternas inställning till högre utbildning sjönk antalet studenter. 1932 hade det funnits 118 000 studenter, varav en femtedel kvinnor, 1938 hade studenterna mer än halverats till 51 000, varav 6 300 var kvinnor.³⁰ Några år senare, 1943 hade dock antalet studenter på nytt börjat skjuta i höjden och var nu uppe i nära 80 000.

Det dröjde inte länge innan såväl industrin som krigsmakten började beklaga sig över svårigheterna att rekrytera tillräckligt kvalificerad personal. Ett problem som skulle bli ännu mera utpräglat när kriget bröt ut.

Andra skolor

Förutom det allmänna skolväsendet fanns ytterligare några skolyper:

Nationalpolitische Erziehungsanstalten (Nationalpolitiska fostringsanstalter) eller ”Napola”. De började att inrättas 1933 och lär ha uppgått till ett trettiotal. Dessa var internatskolor för pojkar mellan tio och arton – först senare tillkom även Napolas för flickor – och hade till syfte att ta tillvara de mest studiebegåvade eleverna, under förutsättning att eleverna uppfyllde de krav som fanns på ”*ras, andlig och kroppslig konstitution och karaktär*”.

”Grundprincipen för urvalet är att ur det tyska folkets breda lager skall den i rashänseende värdefulla arvsmassan sökas fram, bringas till utveckling och nyttiggöras i ledarens och folkets tjänst.”

Med början 1937 tillkom Adolf Hitler-skolor som i motsats till Napolas och resten av skolväsendet inte var statskontrollerade utan en del av del av den nationalsocialistiska partiapparaten, och med uppgift funktion att utbilda eleverna för högre poster inom den.

Adolf Hitler-skolorna var öppna för elever mellan tolv och 18 år. I motsats till Napola-skolorna lade man ingen större vikt vid studieförmåga utan elever valdes ut på basis av raslig

²⁶ Richard Grûnberger, sid 390-391.

²⁷ Ibid, sid 393.

²⁸ Brenda Ralph Lewis, sid 70.

²⁹ Shirer a.a. sid 292.

³⁰ Richard Grûnberger, *A Social History of the Third Reich*, sid 408.

”renhet”, fysik och utseende. Eleverna tillbringade också merparten av sin tid med fysiska aktiviteter. Lärarna vid dessa skolorna hade också valts ut på basis av sin ideologiska lojalitet och bestod mest av ohöjld nazistisk propaganda. Den låga intellektuella standarden på dessa skolor som skulle svara för nyrekryteringen till ledande poster inom nazipartiet tvingade dock fram förändringar i undervisningen i riktning på ökad betoning på teoretiska studier.

Den egentliga ledarutbildningen var tänkt att äga rum på så kallade *Ordensburgen* (ordensborgar) och de som antogs till den måste ha fyllt 25 år, tillbringat minst sex år i någon Adolf Hitler-skola, två och ett halvt år inom Arbetstjänsten och ytterligare fyra år som partitjänsteman. I ordensborgen skulle de genomgå tre till fyra års utbildning till högre ledarposter. Vid krigsutbrottet stängdes dock ordensborgarna eftersom eleverna kom att dra i fält och i praktiken kom ingen av de antagna eleverna att genomgå hela den tänkta utbildningen.

1941 tillkom dessutom partiideologen Alfred Rosenbergs Hohe Schule i Frankfurt/Main. Det var tänkt som ett nazistiskt pilotuniversitet, men kom att spela en tämligen undanskymd roll.

Ytterligare en skolform var internatskolor för medlemmar av Hitlerjugend, så kallade *Kinderlandverschickung*, förkortade KLV, som ursprungligen skapats 1934 för att ta hand om stadsungdomar som behövde skickas ut på landsbygden för att återhämta sig efter olika sjukdomar.

I och med krigsutbrottet förvandlades KLV till internat för barn från krigs-hotade eller – drabbade områden. Ledningen för Hitlerjugend grep snabbt möjligheten att vidga sin ideologiska kontroll över ungdomarna på föräldrarnas bekostnad genom att bygga ut KLV-systemet. 1944 existerade över 3 500 KLV-läger med totalt en miljon inhysingar, där lärare och HJ-ledare ledde verksamheten. En del av dessa läger var förlagda till ockuperade områden som ett led att omlokalisera tyskar och förtyska dessa områden.

Normalt var barn och ungdomar mellan tio till sexton inhysta i KLV-lägren. Standarden skiftade kraftigt, från välskotta läger till lägren där inhysingarna utsattes för såväl känslomässiga som fysiska påfrestningar. Även i dessa läger låg tonvikten mer på fysisk och militär träning än teoretiska ämnen.

En stor del av virrvarret av skolor kan bara förklaras utifrån det sätt som den nazistiska diktaturen fungerade på. Även om den sk Führer-principen – ”*Varje ledare skall ha makt nedåt och ansvar uppåt*”³¹ – hyllades som en ledstjärna i motsats till de i nazisternas ögon vederstyggliga demokratiska principerna, så kom Nazi-Tyskland aldrig i närheten av att vara den strömlinjeformade och effektiva regimen som den försökte projicera på omvärlden.

Faktum är att Hitler både medvetet och omedvetet uppmuntrade en situation präglad av oklar ansvarsfördelning och överlappande befogenheter, vilket bara kunde ge upphov till ständiga konflikter och revirstrider. Dels bottnade den i Hitlers impressionistiska ledarstil, men också i en medveten strävan att undvika att det skulle kunna uppstå konkurrerande maktcentra. Om riksutbildningsminister Rust formellt var ansvarig för utbildningsväsendet så kunde man vara säker på att von Schirach, Himmler och Rosenberg och ett antal andra koryfärer gavs uppdrag eller befogenheter som oundvikligen ledde till att de klampade in på Rusts territorium och ifrågasatte utbildningsministeriets planering och direktiv.

Detta kunde få och fick förödande konsekvenser för regimen överlevnadsförmåga.³² Inte ens en effektiv administratör som rustningsministern Speer – vilken betecknande nog inte tillhört nazismens gamla garde – som lyckades med konststycket att få Tredje Riket att producera mer vapen än någonsin så sent som 1944, rådde på de ständiga klickstriderna och såg till sin fasa

³¹ *Mein Kampf*, (Askild och Kärnekulls svenska översättning, 1970) sid 418.

³² Tack och lov, borde man tillägga.

hur Hitler och andra potentater gång på gång fattade beslut som saboterade, eller vägrade att lämna ifrån sig befogenheter som skulle ha effektiviserat, de tyska krigsansträngningarna.³³

Nu kanske det är på sin plats att tillägga att detta knappast var något som var typiskt för den nazistiska diktaturen. Samma fenomen återfanns hos Stalins diktatur och många andra diktaturer eller despotiska regimer och utgör väl antagligen ett nödvändigt konstituerande drag hos varje regim av bonapartistisk eller auktoritär typ.³⁴

Riksarbetstjänsten

Redan under Weimarrepubliken, och i synnerhet, under de sista depressionsmärkta åren diskuterades om man skulle införa av någon slags tjänsteplikt för ungdomar som ett sätt att bekämpa den stora arbetslösheten bland just ungdomar. 1931 infördes också *Freiwilliger Arbeitsdienst*, som i mitten av året därpå fanns tillgänglig för alla under 25 år under en tidsperiod på maximalt 40 veckor.³⁵

Nazisterna var inte sena att haka på idén. Redan 1929 presenterade Hitler en plan för detta. Men det var först 1935 som det lagstadgades att alla ”ariska” män i åldern 18 till 25 skulle göra ett halvårs obligatorisk tjänstgöring i Reichsarbeitsdienst, förkortat RAD. För kvinnor infördes året därpå en frivillig arbetstjänst som 1939 blev obligatorisk.

De unga männen organiserades i militäriska formationer och sattes i arbete inom jordbruket, med bygge av de uppmärksammade motorvägarna – som brukar tillskrivas nazisterna fastän planerna låg färdiga långt tidigare – och hjälpinsatser åt Wehrmacht. 1935 uppgick de som tjänstgjorde i RAD till 200 000 och 1939 till 350 000.

Det ekonomiska utbytet av RAD var dock lågt:

”I varje slutlig uppskattning av RAD:s historia, är den låga ekonomiska nyttan av dess förindustriella arbetsprojekt under 1930-talet iögonfallande, och senare konflikter mellan arbetsutbildningens ideologi och uppbyggningen och krigspolicyns intressen uppenbara. Med bara en anings överdrift kan man säga att det huvudsakliga bidraget från den nationalsocialistiska arbetstjänstpolitiken efter 1933, var att förbättra arbetslöshetsstatistiken...”³⁶

RAD fyllde dock en betydelsefull funktion genom att den obligatoriska lägertillvaron gav nazisterna möjlighet att ytterliga påverka och influera unga människor. Peter Dudek hävdar till och med att

”arbetslägret blev det avgörande instrumentet för att etablera den obligatoriska gemenskapen, ett medel att bibehålla och kanalisera uppåtriktad arbetsrörlighet, för att separera och utesluta opposition och på rasistiska grunder diskriminerade grupper.”³⁷

Den finske författaren Olavi Paavolainen fick tillfälle att besöka ett av dessa läger, beläget i Schwartau nära Lübeck, tillsammans med bl a författaren Sven Stolpe, i samband med ett nordiskt författarbesök i Tyskland i mitten av 30-talet och gav följande beskrivning av lägrets organisation och funktionssätt:

”I lägret Schwartau arbeta ca 200 man. Deras dagordning är följande: kl 7 till 1 arbete [med att bygga kanaler], 1-2 måltidstimme, därefter sport, simning och vila. På kvällarna hållas föreläsningar och ges allmän undervisning på samma sätt som i våra truppavdelningars aftonskolor,

³³ En del av det han skriver förmedlar inte bara en bra bild av den byråkratiska djungel som Tredje riket utgjorde, utan inger läsaren en känsla av att han fortfarande, långt efter sammanbrottet, är besatt av de gamla revirsstriderna.

³⁴ Jag har faktiskt inte sett någon systematisk studie av detta, men det är en återkommande observation i många biografier över Hitler, Stalin och andra diktatorer, för att inte tala om otaliga självbiografier från människor som tjänat diktatorerna.

³⁵ Peter Dudek, *National-Socialist Youth Policy and the Labour Service: The Work Camp as an Instrument of Social Discipline*, i *Education and Fascism*, red. Heniz Sünker och Hans-Uwe Otto. Sid 37.

³⁶ Ibid. sid 40.

³⁷ Ibid. sid 42.

dessutom få pojkarna syssla med slöjd, sjunga o.s.v. Kvällsappellen äger rum kl 8, och ägnas helt åt den nationalsocialistiska andans stärkande. Varann söndag är det fridag: då ha ynglingarna tillåtelse att resa hem, om de så önska. Dagspenningen är ungefär lika stor som våra soldaters. Arbetet övervakas av avlönat underbefäl, som erhåller sin utbildning i särskilda till Arbeitsdienst anslutna skolor.”³⁸

Paavolainen beskriver också den nazistiska indoktrineringen:

”Med anledning av vårt besök hålles den sedvanliga kvällsappellen redan nu. Männerna sätta sig i matsalen i fria grupper. I tur och ordning läser envar av befälet ett stycke ur en särskilt för detta ändamål tryckt bok, en sannskyldig nationalsocialistisk postilla, som innehåller ”texter” för varje dag av året. De olika dagarnas betraktelser äro till största delen ägnade Tysklands stormän, Fredrik den store, Goethe o.s.v. Dessa livsverk framställas här i en lättfattlig och givetvis fullständig ”likriktad” anda. Under vistelsen i lägret kommer sålunda var och en att genomgå en fullständig kurs i nazistisk ideologi.” ...”Föreläsarna avsluta envar sin del av uppläsningen med ett slagord, innehållande ett sammandrag av det lästa. Därpå upprepa männen i korus detta slagord. Sålunda inhamras den nya sanningen i deras huvuden...Och allt emellanåt uppstämmes dessa eggande nationalsocialistiska kamp- och väckelsesånger, av vilka många äro rentav mästerliga i sin slående och medryckande rytmik.”³⁹

Andra världskriget

För den som ville se var det uppenbart att nazismen redan från start inte bara syftade till militär revansch för nederlaget i det första världskriget, utan också trängde efter territoriell expansion. Den ariska rasen behövde behövde *Lebensraum*, livsrum, och det i öster.

Mot bakgrund av Hitlers och nazismens krigiska planer förefaller det paradoxalt att Tyskland aldrig förbereddes för ett långvarigt krig. Det är först 1943 som det ”totala kriget” proklamerades och det är först 1944 som rustningsansträngningarna kulminerade.

Den berömda *Blitzkriegs*-strategin byggde på kortvariga kraftsamlingar av begränsad räckvidd mot en motståndare i taget – och där det civila samhället inte förväntades utsättas för långvariga prövningar av det slag som det utstått under det första världskriget. Bakom låg såväl, militära, ekonomiska som politiska aspekter. I Hitlers strategiska uträkningar spökade novemberrevolutionen 1918, då ett krigstrött folk störtat den kejsrerliga regimen och landet under en kort tid sett ut att kantra över i en socialistisk revolution – som enbart stoppats genom en ohelig allians mellan de socialdemokratiska ledarna och den monarkistiska officerskåren, men gett upphov till den Weimarrepublik som såväl högern som vänstern varit fientligt inställd till.⁴⁰

Trots all krigisk retorik var det uppenbart att en stor del av den tyska befolkningen inte kände någon större entusiasm för det andra världskrigets utbrott. Det var först efter Frankrikes kapitulation 1940 som resignationen förbyttes i entusiasm, som dock svalnade av betydligt när krigslyckan vände under 1943. Trots detta var den aktiva oppositionen mot kriget begränsad⁴¹, och en stor del av befolkningen kom att förlita sig på att Hitler på något sätt skulle rädda situationen.

Till att börja med förändrade krigsutbrottet inte mycket av tillvaron för den tyska ungdomen, men undan för undan kom kriget ta allt mer kraft och resurser i anspråk.

Hitlerjugend mobiliserades till stöd för krigsinsatserna – vilket naturligtvis också fick konsekvenser för undervisningen. Under krigets första månader skickades en miljon pojkar och flickor till olika platser för att bidra till hemmafronten.

³⁸ Olavi Paavolainen, *Som gäst i Tredje riket*, sid 215.

³⁹ Ibid. sid 219.

⁴⁰ Se Anders Hagström, Novemberrevolutionen 1918, en artikel som återfinns på websajten ”Texter mot strömmen”, <http://www.geocities.com/andhg/november.htm>.

⁴¹ Det är nödvändigt att komma ihåg att större delen av den politiska oppositionen kollapsade eller slogs sönder redan under nazismens första år vid makten.

Medan flickor i första hand sattes i arbete med verksamhet som ansågs förenlig med deras enligt den nazistiska ideologin feminina karaktär, dvs sjukvårdsinsatser, kökstjänst, barntillsyn och hushållsarbete till stöd för bl a bondefamiljer, intensifierades den militära träningen för pojkarna.

Hitlerjugend hade redan tidigare uppmanats att avslöja regimotståndare och ”olämpliga” och rapportera dem till myndigheterna, nu användes de också i de etniska rensningsaktioner som genomdrevs i de ockuperade områdena i öster. Efter ockupationen av det besegrade Polen – som delades mellan Tredje riket och Stalins Sovjetunionen – övervakade de att polacker som beordrats lämna sina hem för att lämna plats för tyska familjer verkligen lämnade sina hem och gårdar utan att ta med sig mer än vad de fått tillåtelse till.⁴² Redan före kriget hade Hitlerjugend använts i antisemitiska kampanjer, till och med på ett handgripligt sätt genom att vakta bojkottade judiska affärer eller helt enkelt förstöra dem. Hitlerjugend spelade inte minst en aktiv roll under den famösa Kristallnatten den 9 november 1938, när judiska synagogor och affärer sattes i brand eller förstördes över hela Tyskland.

1942 skapades träningsläger för pojkar som var äldre än 16 och ett halvt år, i syfte att ge dem militär intensivutbildning. Året efter inkallades pojkar över femton för att bemanna luftvärnet – och även yngre pojkar användes. Medan de äldre bemannade luftvärnskanonerna användes de yngre till att sköta strålkastarna och rapporttjänst.

Gradvis breddades ungdomarnas krigsinsatser från hjälpsatser av olika typer till rent militära insatser. 1943 sattes en speciell SS-pansardivision upp för Hitlerjugend-medlemmar, och många av dess soldater var till och med i femtonårsåldern när de började sin militära bana. Trots att divisionen, som gjorde sin första militära insats i samband med de allierades invasion av Normandie 1944, hade den yngsta genomsnittsåldern bland SS-divisionerna, som mot slutet av kriget betraktades som militära elitstyrkor till följd av sin hårdförhet, ideologiska fanatism och utrustning, kämpade den med samma glöd som de övriga SS-förbanden – om inte ännu större efter drygt ett decennium av oavbruten ideologisk indoktrinering. Inom en månad uppskattades att 20 procent av divisionens manskap dödats, 40 procent var sårade eller saknades och 50 procent av dess stridsvagnar och andra pansrade fordon slagits ut.⁴³

I takt med de militära förlusterna sjönk också genomsnittsåldern i hela krigsmakten, allt eftersom reserverna förbrukades i vad som var en utsiktslös kamp mot en materiellt överlägsen motståndarkoalition.

I slutet av 1944 sattes *Volksturm* upp i ett desperat försök att stärka försvaret av återstoden av det alltmer hotade riket. Det var ett hemvärn bestående av varenda man mellan sexton och sextio som inte redan var enrollerad i någon form av militära styrkor. Pojkar – från början av 1945 enrollerades även flickor – fick i stor utsträckning tjänstgöra som stridsvagnsbekämpare. Även här användes underåriga, om inte rena barn så unga som sju-åtta år. Eftersom *Volksturm* i praktiken var chanslösa mot de militära styrkor de förväntades konfrontera, var enda resultatet en fruktansvärd åderlåtning – i synnerhet på östfronten där krigföringen från båda sidor utmärktes av fullständig hänsynslöshet.

Trots den omfattande mobiliseringen av ungdomarna försökte myndigheterna upprätthålla en fungerande skolundervisning så långt det var möjligt. Om ungdomarna inte kunde komma till skolan skickades lärarna till deras förläggningar. För att möta bristen på lärare till följd av de yngre lärarna kallades in togs pensionerade lärare i tjänst. Till och med lärare som utrensats i början av 30-talet fick möjlighet att undervisa på nytt – sannolikt övervakade av såväl Hitlerjugend som av Gestapo. Under de sista månadernas tilltagande kollaps, bröt dock även all organiserad undervisning samman och många skolor stängdes.

⁴² Jennifer Keely, sid 35.

⁴³ Se Jennifer Keely, sid 88.

Sammanbrottet

I början maj 1945 kapitulerade de återstående resterna av den tyska krigsmakten villkorslöst på alla fronter. Adolf Hitler var redan död. Officiellt hade han stupat i spetsen för sina trupper i försvaret av Berlin, i verkligheten hade han begått självmord i den bunker under rikskansliet i Berlin som blivit hans sista tillhåll. Det fem år långa kriget var över. För Tyskland hade det slutat i en katastrof. Landet var inte bara ockuperat utan dess industriella centra låg i ruiner och miljoner tyskar var hemlösa och utblottade, om de inte rentav befann sig på flykt undan de allierade segerherrarna.

I motsats till propagandan och de allierades farhågor var nazismen död som rörelse. Den Werewolf-rörelse av unga fanatiska nazister beredda att slåss till sista andetaget, som den nazistiska propagandan skroderat med, visade sig vara av mycket begränsat omfång.⁴⁴

Men redan långt innan nazismens sammanbrott fanns det tecken på att dess grepp om ungdomen hade börjat lossa. Det togs sig inte så mycket uttryck i aktivt motstånd, vilket var inte bara var förenat med livsfara utan också hämmades av avsaknaden av välorganiserade oppositionella strömningar, utan tog sig form av attityder och beteenden som utmanade nazisterna. Inte minst tog det sig uttryck i uppkomsten av ungdomsgång som *Edelweiss-piraterna* och *Swingjugend*. De förra tenderade att vara arbetarklassungdomar, medan de senare vanligtvis kom från medelklasshem. De lyssnade på utländsk, ”urartad”, musik som jazz och swingmusik och skapade egna subkulturella normer och koder med allt vad det innebar. En av Edelweiss-piraternas favoritsysselsättningar var att sätta nya och ironiska texter till de nazistiska sånger som de tvingades sjunga. Vid flera tillfällen försökte de nazistiska myndigheterna statuera exempel genom att sätta rebelliska ungdomar i koncentrationsläger eller genom att helt sonika avrätta några av dessa ungdomar som en tydlig varning om det öde som väntade var och en som utmanade staten, men utan större framgång.

Frustrationen kom också till uttryck i en växande irritation över motsägelserna i den nazistiska förmyndarinställningen till ungdomen, än mer så som kriget tvingade unga människor att tidigt bli självständiga och ta på sig vuxnas uppgifter, dvs bli vuxna. Så kunde man exempelvis mot slutet av kriget ofta höra klagomål från Hitlerjugend över att femton- sextonåringar inte tilläts se vuxenfilmer, där åldersgränsen var satt till 18, trots att de förväntades att slåss och dö för Tyskland.

Men den främsta ögonöppnaren var antagligen kriget, i synnerhet när krigslyckan vänt och den nazistiska krigsmakten gick från det ena nederlaget efter det andra samtidigt som bombmattorna regnade över Tyskland och gapet mellan nazismens bombastiska utfästelser och den egna upplevelsen av verkligheten blev allt större. För en ung snabbutbildad soldat var det antagligen svårt att betrakta sig som en del av ett predestinerat herrefolk när man inte sovit och ätit ordentligt på flera dygn, många av ens kamrater dödats och man insåg att ens egna överlevnadschanser var minimala, än mer så som man dessutom oavbrutet ställdes inför en till synes allt mer materiellt överlägsen motståndare.

Ändå är det häpnadsväckande hur länge stora delar av den tyska befolkningen klängde sig fast vid illusionerna om att Tredje Riket skulle vinna eller åtminstone lyckas undvika ett fullständigt nederlag. Det totala militära sammanbrottet på våren 1945 berövade dock nazi-regimen all återstående legitimitet, samtidigt som kollapsen rev sönder den administrativa strukturen. Nazi-partiet hade redan tidigt förvandlats till en koloss på lerfötter, och dess toppfigurer befann sig nu antingen på vild flykt eller i fångenskap, om de inte dött eller begått självmord i samband med nazismens *Götterdämmerung*. Dessutom hade befolkningen mer än nog med att försöka överleva, vilket inte minst framgår av Stig Dagermans berömda skildring av sitt besök i Tyskland 1946, *Tysk höst*, som skildrar ett resignerat och apatiskt folk som hukar i ruinerna av utbombade städer och lever på potatis.

⁴⁴ Brenda Ralph Lewis tar upp en del av dess aktiviteter, se sid 143.

Källor:

- Bracher, Karl Dietrich; *The German Dictatorship. The Origins, Structure and Consequences of National Socialism*, 1978
- Bretter, Gusti; *Skolan i den totalitära staten*, 1948
- Dagerman, Stig; *Tysk höst*
Education and Fascism, 1997. Red. Heinz Sünker och Hans-Uwe Otto
- Lefebvre, Henri, *Marxismen*, 1969
- Grünberger, Richard, *A Social History of the Third Reich*, 1991
- Hitler, Adolf; *Mein Kampf*, Askild och Kärnekulls svenska översättning, 1970
- Keely, Jennifer; *Life in the Hitler Youth*, 2000
- Lewis, Brenda Ralph, *Hitler Youth. The Hitlerjugend in War and Peace*, 2000
- Paavolainen, Olavi; *Som gäst i Tredje riket*, 1937
- Richardson, Gunnar; *Hitlerjugend i svensk skol- och ungdomspolitik*, 2003
- Shirer, William; *Det tredje rikets uppgång och fall*, Första delen, 1977

Så stoppades den engelska fascismen

I början av 30-talet fanns en växande och inflytelserik fascistisk rörelse i England. I motsats till Italien och Tyskland möttes den av hårt motstånd från den engelska arbetarrörelsen.

I motsats till Hitler och Mussolini kom 30-talets ledande fascistledare i England, Oswald Mosley, ur aristokratin. Han tillhörde en välbeställd familj av godsägare vars förmögenhet grundlagts redan på 1500-talet.

Mosley hade ursprungligen valts in i del engelska parlamentet som en ung och lovande konservativ. Det är betecknande att när han gifte sig med den dåvarande engelske utrikesministern Lord Curzons dotter Cynthia gästades bröllopet av såväl kung Georg V och drottning Mary som del belgiska kungaparet, vilka var gamla vänner till lord Curzon. Men Mosley kom snart på kant med de konservativa. 1926 anslöt han sig till Labour efter en kort tid som oberoende. Labourledningen tog emot honom med öppna armar. Mosley utsågs till minister utan portfölj i Ramsay MacDonalds regering 1929, och var en av dem som försökte utforma en fungerande arbetslöshetspolitik i den ekonomiska depressionens kölvatten.

Efter att ha misslyckats med att få gehör för sina idéer, som låg partivänstern nära, lämnade han dock regeringen i maj 1930. Under ett kort tag var han en av de högljuddaste kritikerna inom Labour av regeringens arbetslöshetspolitik och betraktades med stigande sympati av Labour-vänstern. Efter att ha kommit fram till att han inte skulle kunna få mer än en handfull av Labours parlamentsledamöter att stödja honom fullt ut, tog han i början 1931 initiativ till New Party. Det nya partiet fick bara stöd av fem parlamentsledamöter, varav en hoppade av efter bara några veckor.

Ironiskt nog drabbades Labour av en av sina djupaste kriser kort efter Mosleys avhopp. I slutet av augusti samma år bröt Ramsay MacDonald med sitt eget parti genom att upplösa regeringen och gå i koalition med de konservativa och liberala och ställa sig bakom en hårdför åtstramningspolitik. Bara en handfull av Labours parlamentsledamöter stödde honom, men i det val som ägde rum i oktober förlorade Labour nästan två miljoner röster jämfört med föregående val. Valdeltagandet var lågt, så en stor del av Labours förlust berodde troligtvis på att dess väljare valt att rösta med fötterna. I juli året därpå beslöt Independent Labour Party, en av de äldsta och viktigaste vänstergrupperingarna inom Labour att lämna det och stå på egna ben.

Denna snabba och dramatiska utveckling gjorde att Mosleys parti hamnade helt vid sidan av. Samtidigt hade Mosley dragit sina egna slutsatser av händelseutvecklingen. 1932 ombildades New Party därför till British Union of Fascists. Mosley fick stöd av inflytelserika personer, bl a Lord Rothmere som ägde dagstidningen *Daily Mail* med en upplaga på en och en halv miljon. När BUF bildades utropade tidningen ett "hurra för svartskjortorna".

Mosley visar tänderna

Den 7 juni 1934 höll Mosley ett jättemöte i Olympia i London med över tiotusentalet deltagare, varav inte så få var prominenta personer. Att mötet skulle mötas av motdemonstrationer hade nog alla räknat med, och det lär ha gått ett rykte om att kommunistpartiet förfalskat hundratals biljetter till mötet för att kunna ta sig in på själva mötet och häckla talaren. Men att talare utsattes för häcklande kommentarer var ju normalt till och med i det brittiska parlamentet.

Många av mötesdeltagarna blev därför chockade när de ställdes inför Mosleys motdrag. Varje gång någon i publiken gjorde en ansats att häckla Mosley ingrep hans svartskjortklädda mötesvakter brutalt. De gjorde ingen skillnad på män och kvinnor, alla släpades lika hårdhänt

ut från mötet. De åhörare som inte kunde låta bli att protestera mot den brutala behandlingen av häcklarna utsattes för samma behandling.

Svartskjortorna fick också ofrivillig draghjälp av massmedia. I sin iver att inte gå miste om några dramatiska detaljer riktade de sina strålkastare mot häcklarna, vilket gjorde det lätt för de drygt tusentalet man starka svartskjortevakterna att lokalisera sina offer. (Efteråt spreds historier om att det var Mosley som låg bakom strålkastarna, vilket naturligtvis förstärkte intrycket av en medvetet iscensatt brutalitet.)

Slaget om Cable Street

Olympia-mötet skrämde bort en del av de mer moderata krafter som dittills betraktat Mosley med sympati, inklusive lord Rothmere. Mosley gjorde inte saken bättre genom att bara några veckor efter mötet försvara Hitlers blodiga uppgörelse med SA-ledningen och andra, i borgerliga kretsar respekterade, politiker och ämbetsman.

Men Mosleys sjunkande aktier i högre kretsar bottnade framför allt i att den politiska och ekonomiska situationen började att stabiliseras. Behovet av en stark och hårdför massrörelse för att hålla en alltmer rastlös arbetarrörelse i schack minskade, samtidigt som Hitlers brutala diktatur också stämde till eftertanke. I sina försök att finansiera sin nu sönderfallshotade rörelse fick Mosley i största hemlighet finansiell hjälp av Mussolini. Han blev också alltmer öppet antisemitisk i ett försök att hitta ett nytt fotfäste för sin rörelse. BUF arrangerade regelbundet provokativa demonstrationståg genom Londons East End, där omkring hälften av alla judar som fanns i Storbritannien var bosatta.

På sensommaren 1936 kallade partiet till demonstration söndagen den 4 oktober i hjärtat av de judiska kvarteren i östra London. Svartskjortor över hela landet mobiliserades för demonstration en som uppenbarligen var tänkt att utformas som en kraftfull styrkeuppvisning.

Borgmästarna i området försökte förgäves få demonstrationen förbjuden. Inte heller lyckades *Jewish People's Council Against Fascism*, som samlat in hundratusentals namnunderskrifter från befolkningen i East End bakom kravet på att demonstrationen skulle förbjudas, få myndigheterna att ta reson. I detta läge gick London-avdelningen av det brittiska kommunistpartiet och Independent Labour Party ut med en gemensam uppmaning till Londons arbetare att sluta upp för att stoppa demonstrationen. De fick stöd av en judisk organisation av krigsveteraner, *Jewish Ex-Servicemen's Association*.

Uppmaningen fick omedelbart gensvar. Mosleys möten och andra arrangemang hade redan mötts av kraftfulla motdemonstrationer från arbetarrörelsens sida – trots att Labourledningen var motståndare till dessa motdemonstrationer, som den ansåg bara gav Mosley publicitet. Men gensvaret denna gång var större än någon räknat med. Mosley hade helt enkelt gått för långt. Flera timmar före den utsatta demonstrationstiden var gatorna fulla av folk. En tidning uppskattade folkmassans storlek till trehundrausen, men del vara bara en gissning bland många andra. Klart var att del var den största folksamlingen i mannaminne.

Polisen hade mobiliserat hela sin beridna styrka och ytterligare sextusen poliser för att skydda BUF-demonstrationen. Hela polisstyrkan sattes in för att driva undan motdemonstranter och bana väg för fascistdemonstrationen. Sakta men säkert lyckades den pressa sig fram längs den planerade marschvägen. En vägspärr av övergivna fordon tvingade dock polisen att andra sina planer och försöka föra demonstrationen vidare via Cable Street, ett område som hade dåligt rykte i myndigheternas ögon. Nu gjorde den sitt bästa för att befästa detta.

Gatan hade spärrats av med en barrikad gjord av byggnadsmaterial. När polisen till slut lyckats forcera barrikaden under ett regn av stenar och flaskor upptäckte de att de stod inför ytterligare en barrikad, och att en tredje höll på att byggas bakom den. I det läget valde polisen att slå till reträtt. När Mosley väl dök upp för att inspektera sina styrkor meddelade den polis som förde befälet att marschen genom East End måste ställas in. BUF-demonstrationen

eskorterades bort från demonstranterna. Mosley gav uttryck för sin besvikelse dagen efter när han i ett uttalande hävdade att detta ”var det första tillfälle den brittiska regeringen gett vika för den röda terrorn”.

Fiaskot vid Cable Street fick fasciströrelsen att falla ihop på nytt. På hösten året därpå gjorde Mosley ett nytt försök att återta initiativet genom att utlysa en ny demonstration genom Bermondsey, där Labour hade en stark ställning. Men även denna gång misslyckades de tusentals utkommenderade poliserna bana väg för fascisterna, som tvingades välja en annan väg.

Slutet för Mosleys rörelse

Under senare delen av 30-talet var Mosley en aktiv förespråkare för fred och samarbete med Hitler och Mussolini i syfte att skapa ett stormaktsblock mellan Storbritannien, Tyskland och Italien. Denna inställning kom honom att argumentera för en uppgörelse med Tyskland, och när faran för krig blev allt överhängande, agitera för fred. Det var en agitation som hade ett visst gehör eftersom få var entusiastiska över att bli indragna i ett nytt storkrig.

Det var först i och med det franska sammanbrottet i juni 1940 och det överhängande hotet om en tysk invasion, som den breda opinionens syn på kriget förändrades. Detta ledde också till att de brittiska fascisterna allmänt kom att betraktas som en potentiell femtekolonn och landsförrädare – trots att Mosley såg sig själv som en brittisk patriot som med sin politik ville skapa ett starkt brittiskt imperium.

På sommaren 1940 internerades Mosley och flera hundra andra fascister. Några hade dock lämnat landet och sökt sig en tryggare tillvaro. En av dem var William Joyce, som skulle vinna ryktbarhet som Lord Haw-Haw, det öknamn han fick för sina prestationer i de tyska radioutsändningarna till England.

Kriget och interneringarna gjorde i praktiken slut på den engelska fasciströrelsen. Det skulle inte uppstå någon betydelsefull fascistisk rörelse i Storbritannien förrän i slutet av 60-talet, då National Front framträdde.

I skuggan av Hitler: Fascism i Norden på 30- och 40-talet

Även Norden hade sin beskärda del av nazistiska och fascistiska rörelser under 30- och 40-talet. Men mångfalden av organisationer motsvarade inte någon mångfald av anhängare. Men det som fanns var mycket nog.

Här nedan följer en kortfattad översikt över de fascistiska rörelserna i Norden, med början i Sverige.

I. Fascism i Sverige

Enligt en beräkning lär det ha funnits ett 90-tal olika sammanslutningar från den första gruppens tillkomst i början av 20-talet fram till och med andra världskrigets slut. Något som i sig är en indikation på de svenska fascist- och naziströrelsernas oförmåga att bli en politisk kraft i landets politiska liv. .

Den första öppna nazistiska rörelsen bildades redan 1924. Det var bröderna Sigurd, Gunnar och Birger Furugårds *Svenska nationalsocialistiska frihetsförbundet* (SNFf). Det var också den första rörelse som använde hakkorset eller swastikan som partisymbol. Furugårds grupp hade hämtat mönstret från Tyskland, och krav ställdes på rasmässig renhet för medlemskap.

I början av 30-talet gick gruppen samman med ett antal andra grupper och bildade *Nysvenska nationalsocialistiska partiet* (NSNP) med Birger Furugård som "riksledare". NSNP bytte dock snabbt namn till Svenska nationalsocialistiska partiet (SNSP). Vid valet 1931 fick partiet drygt 15 000 röster. Bäst gick det i Göteborg där det fick 5.7 procent av rösterna. I sitt valprogram krävde partiet bl a bevarande av den svenska kulturen och den kristna tron, och sterilisering av alla "rasförsämrande element".

Under andra hälften av 20-talet kom *Sveriges nationella ungdomsförbund* (SNU) att utvecklas i högerextremistisk riktning och kom gradvis att identifiera sig alltmer öppet med dessa idéer. Det hade grundats 1915, som ett ungdomsförbund till Högerpartiet. 1934 bröt det definitivt med Högerpartiet och döpte om sig till *Sveriges nationella förbund* och kom att få stöd av två höger-riksdagsmän.

Alldeles innan Hitler utsågs till tysk regeringschef i januari 1933 splittrades SNSP. Furugård uteslöt sin rival den f d furiren Sven Olof Lindholm och hans anhängare. Lindholms grupp bildade *Nationalsocialistiska arbetarpartiet* (NSAP). Lindholm hade börjat sin karriär som ledande medlem av *Sveriges fascistiska kamporganisation*, en annan fascistgrupp som bildats 1926.

Vid riksdagsvalet 1936 hade Lindholms grupp klart distanserat Furugårdsgruppens anspråk på att vara de ledande fascisterna och fick 17000 röster mot cirka 3 000 för den senare, något som fick till konsekvens att den senare lades ned.

SNF å sin sida fick mer än 30 000 röster, men förlorade sina båda riksdagsmandat. Men trots förlusten av SNF:s båda riksdagsmandat var mitten av 30-talet de svenska högerextremisternas valmässiga höjdpunkt. I de kommunala val som hölls under 1934 och 1935 erövrades drygt 200 mandat.

Troligtvis var den till synes dynamiska utvecklingen i det nazistiska Tyskland en starkt bidragande orsak. Men tredje riket skulle snart visa sig utgöra en belastning, eller som Lindholm formulerade det i ett brev till en annan partimedlem i september 1938:

"Men Tyskland ligger oss i fatet så förbannat, så det går inte /att höja partiets röstetal/. Folk är galna, och vad som sker i dessa dagar kommer man aldrig att glömma. Hitler-Nazismen-Krig, mord och elände!"

Kort därefter döptes NSAP om till *Svensk socialistisk samling* (SSS) och hakkorset samt Hitlerhälsningen med utsträckt arm ersattes med Wasakärven och en mer diskret hälsning.

Lindholm försäkrade oroliga partimedlemmar att *”Vi kämpar alltjämt för nationalsocialismen, fastän det sker under namnet folksocialismen”*.

Men denna ansiktslyftning innebar inte att partiets antisemitiska hetspropaganda upphörde. I sitt partiprogram från 1933 hade det krävt att *”det judiska inflytandet över svenskt samhälls- liv”* skulle brytas och att judarna skulle ställas under *”främlingslag”*. I 1940 års program förklarades på nytt att judarna skulle utestängas från landets politiska och ekonomiska liv.

I själva verket var antisemitismen alltför djupt rotad för att kunna ges en kosmetisk ansikts- lyftning. Det var därför inte speciellt förvånande att höra en av partiets talare kläcka ur sig följande på ett offentligt möte i Göteborg: *”Vi skall inte mörda och terrorisera judarna om de sköter sig ordentligt utan är solidariska med vårt eget folk”*. (Helge Söderström i ett tal på Kapellplatsen i Göteborg den 19 juni 1936)

Under kriget

I april 1940 ockuperades Danmark och Norge, där dock striderna upphörde först i och med att den allierade expeditionskåren utskeppades i juni. Trots att rädslan för ett tyskt angrepp kom att spela en viktig roll för att bestämma den svenska politiken dröjde det faktiskt ända till 1943 innan det tyska överkommandot i största hemlighet började att planera för en eventuell ockupation av Sverige. Den svenska samlingsregeringen visade sig nämligen mycket med- görlig. Åtminstone så länge det gick bra för den tyska krigsmakten. Det var först efter den övertygande sovjetiska segern vid Stalingrad 1943 som regeringen började göra försök att komma ur tredje rikets grepp.

Regeringen gick inte bara med på att låta mer än två miljoner tyska soldater passera genom landet till och från det ockuperade Norge. Omedelbart efter invasionen av Sovjetunionen 1941 gick den även med på att låta en hel stridsutrustad tysk division förflyttas från Norge via Sverige. Som om inte allt detta vore nog tillät den tyskarna att upprätta stora livsmedelsförråd i Luleå, anläggningar som försörjde tyska trupper i i Norge och Finland.

Ända fram till slutet av 1944 och tredje rikets ofrånkomliga sammanbrott var dessutom Tyskland landets viktigaste handelspartner. Sverige hade ju, som den dåvarande social- demokratiska regeringen förklarade redan i april 1939, *”för avsikt att föra en neutral politik även på det handelspolitiska området”*. Den strategiskt viktiga järnmalmens fortsatte därför att exporteras i stor skala till Tyskland.

Samtidigt som de etablerade partierna blev allt hovsammare i tonen, förstärkte krigsutbrottet SSS ambivalens gentemot Tredje rikets herrar. Å ena sidan väckte Hitlers militära triumfer beundran, å andra sidan förstärkte det partiets svårigheter att framstå som en självständig kraft. När Norge och Danmark ockuperades såg sig SSS tvunget att ta avstånd för att inte framstå som en *”Hitlerlakej”*. Man avbröt också samarbetet med de norska nazisterna. Detta säger naturligtvis inget om hur SSS eller någon av de övriga högerextremistiska grupperna skulle ha agerat om Sverige blivit ockuperat av Hitler.

Krigsutbrottet fick mer än en fascistgrupp att försöka värva frivilliga till den nazityska krigs- makten, i synnerhet Waffen-SS, den militära grenen av den svartklädda nazistiska eliten som leddes av den före detta hönsfarmaren Heinrich Himmler. Totalt lär några hundratal personer ha låtit sig värvas till Waffen-SS, en förvånansvärt blygsam siffra med tanke på att svenskarna var Himmlers favorit-”arier”.

En av dem som deltog i värvarverksamheten var Carl Göran Edquist. Han hade gjort sig bemärkt redan som tonåring. I början av februari 1931 störtade den då 16-årige Edquist in på redaktionen för SKP-organet *Ny Dag* med dragen revolver. Han stoppades dock och avväpnades. Under kriget blev han angivare åt Gestapo och lär ha tagit sig till Norge för att i krigets slutskede själv ta värvning i Waffen-SS. I januari 1946 dömdes han till två års straffarbete för sin ljusskygga verksamhet.

Under kriget utökades också leden av nazistsympatisörer med resterna av *Socialistiska partiet* under ledning av Nils Flyg. Socialistiska partiet hade haft sina rötter i den kommunistiska rörelsen och grundats av den majoritet som 1929 uteslutits ur eller lämnat den svenska Komintern-sektionen (kommunistpartiet var formellt en sektion av den Kommunistiska internationalen). Under större delen 30-talet hade det varit det största radikala partiet till vänster om socialdemokratin, men hamnat i kris och fallit sönder. I likhet med SNF:s tidning *Dagsposten* kom SP:s tidning *Folkets Dagblad* att finansieras med stöd från Tyskland.

Efter kriget

Tredje rikets sammanbrott var ett förödande slag för den svenska högerextremismen. Mängder av medlemmar och sympatisörer sökte sig diskret bort från de nazistiska och fascistiska grupperna och hoppades att ingen skulle komma ihåg vad de en gång tyckt.

Men de högerextrema grupperna försvann inte helt, även om SSS lade ner verksamheten 1950 och ombildade sig till en ”kamratförening” för de närmast sörjande. Så sent som vid årsskiftet 1947/48 hade SNF:s *Dagsposten* en upplaga på 8000 exemplar och dess tidskrift *Nationell Tidning* gavs ut i 13000 exemplar, något som är anmärkningsvärt även om man på ganska goda grunder kan anta att antalet läsare var betydligt mindre än den uppgivna upplagan.

Man gav även sina hårt åtgångna partifränder i resten av Europa en hjälpande hand. På hösten 1945 startade Per Engdahl arbetsförmedling i Malmö för de danska och norska nazister som flytt till Sverige. Han var också behjälplig med att smugla efterspanade krigsförbrytare till Sydamerika. Även Engdahl, som avled för något år sedan, hade varit högerextremist sedan tonåren, och en stor beundrare av Mussolini.

Hjälperksamheten kom snart att kompletteras med försök att reorganisera den fascistiska rörelsen. I maj 1951 grundades på det italienska MSI:s initiativ international – Europeiska sociala rörelsen – för Europas högerextremister i Malmö, med Per Engdahl som sekreterare.

All denna aktivitet kunde ändå inte motverka det faktum att högerextremismen i Sverige befann sig på stadig tillbakagång i den långa boomens epok, en period präglad av snabb ekonomisk tillväxt och bred politisk uppslutning bakom det samförstånd som kom att kallas för ”Harpundsandan”.

II. Fascism i Finland

Krossandet av den finska arbetarrepubliken 1918 gav upphov till starka och bestående spänningar mellan segrarna och de besegrade. I slutet av 20-talet uppstod den så kallade *Lapporörelsen*. Den fick sitt namn efter byn Lappo i Österbotten, där lokala antikommunisterna med våld stoppat ett ungt kommunistiskt möte i slutet av november 1929 och tvingat deltagarna att lämna orten. Ur reaktionerna på denna händelse växte det fram en landsomfattande organisation som kallade sig Suomen Lukko (Finlands lås).

Genom att organisera en ”marsch mot Helsingfors” 1 juli 1930 med cirka 12 000 deltagare lyckades den få till stånd en konservativ regering under P E Svinhufud som dock misslyckades att få tillräcklig majoritet för lagar som skulle omöjliggöra kommunistisk verksamhet i landet. Svinhufud utlyste då nyval och lyckades då med hjälp av Lapporörelsen få fram den nödvändiga majoriteten.

Men Suomen Lukko, som från starten deklarerat att det stödde den finska samhällsordningen, och som fick stöd från de konservativa och bondehögern i Koalitionspartiet och Agrarförbundet, framstod snart som alltför tamt för många av Lappoaktivisterna som förespråkade militanta aktioner.

Under sommaren 1930 genomföra dessa aktivister en rad ”skjutsningar”, vilket innebar att de kidnappade, misshandlade och forslade iväg folk som de fann misshagliga till den sovjetiska gränsen. Det handlade inte bara om kommunister, till och med riksdagens socialdemokratiska

talman Väinö Hakkila och landets förre president, den liberale KJ Ståhlberg utsattes för dessa skjutsningar. I mars 1930 förstördes dessutom den kommunistiska Vasatidningen Työn Äänis tryckeri av Lappoaktivisterna.

På det femte "Lappoparlamentet" i november 1930 fick aktivisterna övertaget och grundade Lapporörelsen rf (=registrerad förening), som alltmer skulle komma att hämta inspiration från de italienska fascisterna och de tyska nazisterna.

I presidentvalet 1931 spelade Lapporörelsen på nytt en nyckelroll, och deras påtryckningar resulterade i att Svinhufud utsågs till ny president. Men framgångarna fick rörelsen att gå för långt. Efter att ha hamnat på direkt kollisionkurs med myndigheterna i början av 1932 – det så kallade Mäntsälaupproret – upplöstes Lapporörelsen av de senare och flera av dess ledare fängslades.

Nationella folkrörelsen

Några månader senare grundades IKL-*Insänmaalinen kansanliike* eller *Nationella folkrörelsen* – på ett program som hade hämtat inspiration från fascismen. IKL:s organisation byggdes upp efter nazitysk modell, inklusive partiuniform i form av en svart skjorta med blå slips. I motsats till Lapporörelsen, men i likhet med de tyska nazisterna före maktövertagandet, betonade partiet dessutom att det strävade efter den politiska makten på laglig väg.

IKL, som betraktade sig som Lapporörelsens arvtagare, lyckades dock aldrig återta den maktställning som Lapporörelsen haft i början av 30-talet. I valet 1936 fick dock IKL 8.3 procent av rösterna och lyckades behålla de 14 mandat som Lapporörelsen vunnit i valförbund med Samlingspartiet 1930 – dessa riksdagsledamöter bildade sedermera en särskild IKL-grupp i den finska riksdagen. Trots att dess röstsiffror föll till 6.6 procent 1939, var det ändå Nordens i särklass största högerextrema parti med som mest 80 000 medlemmar.

I januari 1941 togs partiet in i den nationella samlingsregeringen, där även socialdemokratin ingick. Partiets representant i regeringen var dr Vilho Annala. Samlingsregeringen tog initiativ till det så kallade fortsättningskriget mot Sovjetunionen, där den finska krigsmakten kämpade på nazitysk sida.

I och med vapenstilleståndsavtalet mellan Sovjetunionen och Finland 1944 förbjöds IKL, som redan lämnat regeringen 1943 i protest mot att socialdemokraten Fagerholm skulle tas in i samband med en regeringsombildning.

III. Fascism i Norge

Den norska fascismen är intimt förknippad med Vidkun Quisling, vars namn gått till eftervärlden som liktydigt med landsförrädare.

Prästsonen Quisling hade börjat sin bana som lovande karriärofficer. Under 20-talet deltog han i Fridtjof Nansens hjälpverksamhet i Ukraina och kom att gifta sig med en ryska. Under dessa år utvecklade han en egen filosofi, "universismen", som syftade till att ge en "enhetlig förklaring av tillvaron" och putsade på planerna till ett nytt parti.

Efter ett misslyckat försök att bilda en ny politisk rörelse, *Nordisk Folkereisning*, som bl a ville krossa marxismen och förbättra den nordiska rasen, utsågs Quisling till försvarsminister i Bondepartiets minoritetsregering – i huvudsak till följd även mycket uppmärksammas artikelserie om Sovjetunionen, som sedermera gavs ut i bokform.

Väl etablerad som stridslysten antikommunistisk politiker, grundade Quisling så *Nasjonal Samling* i maj 1933. Trots att det var uppenbart att partiet hämtat inspiration från det tyska nazistpartiets framgångar, hävdade Quisling att partiet inte var fascistiskt utan var djupt rotat i norska traditioner och att dess symboler och riter var av fornnordisk härkomst. NS var förvisso vid sin tillkomst ingen osjälvständig efterapning, men det skulle snabbt komma att orientera sig i nazitysk riktning.

I valet till Folketinget samma år fick partiet 2.2 procent eller 27850 röster, vilket allmänt tolkades som en lovande start med tanke på att partiet bara hade några månader på nacken. Valresultatet i folketingsvalet 1936 blev därför en kalldusch. Partiet fick bara 1.8 procent eller 26 577 röster. Luften gick ur NS som tappade en rad medlemmar. I det sista fredstidsvalet 1937 ställde inte partiet upp i alla kommuner och vann bara 0.06 procent eller 1 422 röster.

”Allmänt avskydd”

Den nazityska invasionen av Norge i april 1940 väckte nytt liv i Quisling. Han gjorde ett försök att kupa igenom en NS-regering, men fick kalla handen av ockupanterna som istället valde att försöka satsa på det så kallade Administrasjonsrådet som bildats av höga tjänstemän och storföretagare sedan regeringen och kungen flytt till England.

Men efter att ha misslyckats att skapa en stortingsbaserad regering, upplöste den nazityske rikskommissarien för Norge, Joseph Terboven, alla politiska partier utom NS och utsåg en rad norska nazister till ”kommissariska statsråd”. I februari 1942 utsågs Quisling, som Terboven först avfärdat som dum i kubik och tänkt byta ut som NS-ledare, till ”ministerpresident”. I motsats till Terboven uppskattade nämligen Hitler, som normalt föraktade de fascistiska ledarna i de ockuperade länderna, Quisling.

Quisling och hans parti kom dock snabbt att göra sig allmänt avskydda i sin roll som nazityska marionetter. Än mer så som Quisling försökte ”nyordna” landet efter nazitysk modell. Lite mer än ett halvår efter hans utnämning konstaterade en utredare från SS-chefen Himmlers nationella säkerhetsbyrå nyktert att ”95 procent av det norska folket är emot Quisling”. Det hindrade dock inte NS från att växa. Som mest hade NS mer än 40 000 medlemmar, varav många anslutit sig av rent opportunistiska skäl.

I och med det tyska sammanbrottet föll också Quislingregimen samman som ett korthus. Vidkun Quisling ställdes inför rätta och dömdes till döden. Han avrättades den 23 oktober 1945.

IV. Fascism i Danmark

I november 1930 grundades *Danmarks Nationalsocialistiske Arbejder Parti* (DNSAP) av ryttmästaren och före detta scoutledaren Cay Lembcke med uttrycklig hänvisning till de tyska nazisternas stora valframgångar. DNSAP skulle bli den mest framgångsrika av de nära 30-talet fascistiska organisationer som framträdde på dansk mark under 30- och 40-talet – och konkurrerade om samma, begränsade, publik.

Den excentriske Lembcke som bl a förklarar att han ville införa obligatorisk gymnastik för alla danskar, gjorde sig dock snabbt impopulär inom partiet. Efter valfiaskot 1932, när partiet fick drygt tusentalet röster, var hans dagar definitivt räknade och han avsattes under kuppertade former. Trots att Lembcke upprört hävdade att den i partistadgarna inskrivna ledarprincipen gjorde honom oavsättlig, vände partiet honom ryggen.

Från 1933 leddes partiet istället av läkaren Fritz Clausen i Bovrup. I likhet med andra unga män i det av Tyskland annekterade södra Jylland, hade han inkallats i tysk krigstjänst under första världskriget. 1915 hade han blivit krigsfånge i Ryssland och på nära håll upplevt den ryska revolutionen. Först 1918 hade han kunnat ta sig till Danmark där han kommit att ansluta sig till Det konservativa Folkeparti. Han hade anslutit sig till DNSAP i början av 1931 och blivit en av partiets distriktsledare och redaktör för partiets tidning *National-socialisten*.

I folketingsvalet 1935 fick DNSAP 1 procent eller 16257 röster. Några år senare, 1939, lyckades dock partiet ta sig in i den danska riksdagen, Folketinget, med 1.8 procent av rösterna, något som gav tre mandat. Då hade det cirka 5 000 medlemmar.

Den 9 april 1940 ockuperades Danmark av nazityska trupper. Clausen, som några år före den nazityska inmarschen hävdade att han skulle motsätta sig en eventuell tysk invasion och kämpa

mot Hitler ”*til den bitre ende*”, började genast drömma om en dansk nazistregering och fördela regeringsposterna.

Men ockupanterna hade andra planer. Av taktiska hänsyn föredrog de en annan lösning. I motsats till Norge kom därför Danmark till att börja med att förvaltas av en dansk koalitionsregering under ledning av socialdemokraten Stauning, och efter hans död av partikollegan Buhl. Den senare ersattes dock efter nazityska påtryckningar med den protyske utrikesministern Scavenius.

Därmed hamnade de danska nazisterna i skymundan. I valet i mars 1943 fick de bara 2.1 procent av rösterna trots finansiellt stöd av ockupationsmakten, och fick nöja sig med att behålla de tre mandat det vunnit 1939. Samma år kulminerade antalet medlemmar i DNSAP (21 000).

I augusti 1943 upplöste den tyske befälhavaren von Hannecken den danska riksdagen, avväpnade den danska krigsmakten och ställde landet under krigslagar. Fritz Claus en som efter valet, i likhet med ockupationsmakten, gett upp alla förhoppningar om att DNSAP skulle kunna bli en politisk maktfaktor, anmälde sig som frivillig i Waffen-SS.

Han avgick som ”Fører” för DNSAP 1944 och efterträddes av C O Jørgensen som desperat försökte ge partiet en självständigare profil i hopp om att det skulle överleva det nazityska nederlaget. Men Nazitysklands sammanbrott och kapitulation blev också slutet på DNSAP.

En sociologisk undersökning, gjord kort efter kriget med hjälp av DNSAP:s beslagtagna arkiv, det så kallade Bovruparkivet, visade att de största medlemskategorierna kom från lägre medelklass och arbetarklass. Den antydde också att medlemstillväxten, som ju var störst under den nazityska ockupationen, främst kunde förklaras av rent opportunistiska motiv.